

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
Бібліотека Українознавства т. 9

У СТОЛІТТЯ СМЕРТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДОПОВІДІ

Накладом
ОСЕРЕДКУ ПРАЦІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Філадельфії, Па., ЗДА

1962

diasporiana.org.ua

**SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SOCIETE SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN
UKRAINIAN STUDIES
BIBLIOTHEQUE D'ETUDES UKRAINIENNES
BIBLIOTHEK DER UKRAINEKUNDE
VOL. 9.**

In Memory
OF
TARAS SHEVCHENKO
ON THE CENTENARY OF HIS DEATH
1861—1961

**Published by Shevchenko Scientific Society, Inc.
Research Center, Philadelphia, Pa., USA.**

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
Бібліотека Українознавства т. 9

У СТОЛІТТЯ СМЕРТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДОПОВІДІ

973421

Накладом
ОСЕРЕДКУ ПРАЦІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Філадельфії, Па., ЗДА
1962

КЗ "ЗОУНБ
ім. О.М. Горького"
ЗОР

UKRAINIAN STUDENTS ORGANIZATION

Philadelphia Branch

under the patronage of

SHEVCHENKO SCIENTIFIC
SOCIETY, INC.

Research Center Philadelphia, Pa.

requests the honor of your presence

at

A C A D E M I A

commemorating

the Centennial of the Death

of Taras Shevchenko

Ukrainian Poet and Patriot

Houston Hall

University of Pennsylvania

34th and Spruce Streets

Philadelphia, Penna.

Sunday, May 7, 1961

2:00 P. M.

UKRAINIAN STUDENTS ORGANIZATION

Philadelphia Branch

under the patronage of

SHEVCHENKO SCIENTIFIC
SOCIETY, INC.

Research Center Philadelphia, Pa.

requests the honor of your presence

at

A C A D E M I A

commemorating

the Centennial of the Death

of Taras Shevchenko

Ukrainian Poet and Patriot

Houston Hall

University of Pennsylvania

34th and Spruce Streets

Philadelphia, Penna.

Sunday, May 7, 1961

2:00 P. M.

P R O G R A M

1. Opening Address *Prof. Alfred Senn*
Chairman of Slavic Studies
University of Pennsylvania
 2. The Choir of Ukrainian Students Organization
under the direction of *Jurij Hodowanec*
“My Thoughts”—by Taras Shevchenko

Recitation of Poems by Taras Shevchenko
 3. Excerpts from “Kavkaz”—(Ukrainian)
Jarema Rudakevych, member of U.S.O.
 4. “I Care Not”—(English) *Patricia Kociubajlo*
member of U.S.O.
 5. Shevchenko and World Literature
Prof. Mieczeslaw Giergielewicz
University of Pennsylvania

Recitations of Poems by Taras Shevchenko
 6. “Passing Days and Nights”—(German)
Ela Karpinich, member of U.S.O.
 7. “The Cherry Orchard”—(Spanish)
Oleh Poslushnyj, member of U.S.O.
 8. “I Care Not”—(French) .. *Bohdan Koropas*, member of U.S.O.
 9. The Choir of Ukrainian Students Organization
“The Setting Sun”—by Taras Shevchenko
 10. Shevchenko and America *Prof. Roman Smal-Stocky*
Marquette University
- Moderator—*Ignatius M. Bilinsky*
Managing Editor of the Ukrainian Catholic Daily “America”

The Stature of Shevchenko in the Past and Present

OPENING ADDRESS

at the

WORLD CONGRESS OF FREE UKRAINIAN SCHOLARSHIP

**Commemorating the 100th Anniversary of the Death of Taras
Shevchenko. Session in New York, N. Y., March 17, 1961
by Roman Smal-Stocki, Marquette University**

A century has passed since the death of Taras Shevchenko, the national bard of Ukraine, the patron of our society. The Supreme Council of the Shevchenko Scientific Societies celebrates this centennial with a World Congress of free Ukrainian Liberal Arts and Sciences with sessions in New York, Sidney, Toronto, and Paris, and I regard it as an honor, indeed, to inaugurate our first session in America and to cordially welcome all of you, distinguished guests to it.

While Shevchenko is the contribution of the Ukrainian nation to world literature, his ideas decidedly influenced the history of all of Eastern Europe. As any great personality of world literature — and Shevchenko is ranked on equal terms with Mickiewicz, Pushkin, Goethe, even Shakespeare — Shevchenko's life, works, sources of inspiration and his influences are the object of continuous study by all the branches of our liberal arts, of philology, linguistics, history, psychology and sociology as scholars attempt to analyze and synthesize this man from different angles and by different methods. They attempt to show how this poet and political ideologist fits into the national and social framework of his nation, what is his contribution to the formation of its values, how these values and ideas cemented the Ukrainian national ideology and drove Ukrainians into action — creating and forming history. He is a good example of how one

strong voice can arouse an oppressed nation which once knew freedom from a state of pessimistic gloom to a confident enthusiastic resistance and struggle against the evils of tyranny.

Besides these Ukrainian interests, or better to say, special interests of comparative Slavic philology and Slavic history, Shevchenko deserves a broader, general attention, especially from American scholars, because of the universal and humanistic ideas of his works and their importance even for our current contemporary affairs.

It is this Shevchenko — our contemporary — which I should like to place in the forefront of our session. Ukraine was never an isolated island in the course of history. The industrial revolution of the recent century merged not only Ukraine but the whole human race into one great family of nations whose symbol in the 1920's was the League of Nations in Geneva, while today, it is the United Nations in New York, in spite of the fact that it embodies some "governments" representing dictatorships of Communist Parties and not nations. From this universal point of view, I should like to call your attention to Shevchenko's ideological heritage.

It is now a well-recognized fact by all historians that the Western and American civilization is based on Christianity. German Marxists in their basic program of several months ago openly conceded that Democratic Socialism in Europe is rooted in Christian ethics. The key to Shevchenko's deep influence on his own nation as well as on its neighbors lies in the fact that he was, above all, a great Christian, a great reader and expert of the Bible and a deep believer in God. I would venture to say that without a good knowledge of the Gospel, one cannot truly understand Shevchenko's pathos. Deeply Christian is his lovely humility merged with a human dignity, his desire for a fair play, his heroic loyalty to truth, his explosive passion for justice and still greater passion for love of his fellow men. The function of a poet in society he conceived as a lay apostolate profoundly convinced that the Christian values are everlasting and that no technical progress can change them.

Our Shevchenko celebration today is, in fact, a celebration of freedom. Freedom is for him the highest value in the hierarchy, in the scale of all human values. His whole life is proof that the most brutal tyranny of the Gendarm of Europe, Tsar Nicholas, could not stifle nor extinguish the flame of liberty in his soul. He dedicated his whole life not only to the struggle for the freedom of his own

country but to the freedom of all victims of Russian imperialism from Finland to Rumania, from Poland to the Caucasus and to Turkestan — including the persecuted Jews.

Today's celebration is a celebration of the great ideas of the founding fathers of our adopted mother country, the United States of America, expressed in 1776 in the Declaration of Independence. Shevchenko adopted these ideas as "Washington's new and righteous law," expecting also the coming of a Washington for Ukraine. He not only identified himself with the truths, "that all men are created equal and that they are endowed by their Creator with certain inalienable rights and that among these are life, liberty, and the pursuit of happiness," and "that the governments derive their powers from the consent of the governed" — but accepts it also as a program for Ukraine.

What is more important is that he called on his people to realize this program for Ukraine by a revolution. Only a bitter struggle for these ideas counts and shapes the destiny of a nation, but the struggle must be subordinated to the moral law as a struggle for truth, mercy, liberty and justice.

Let me confront this complex of ideas, this world-outlook of Shevchenko with the realities of his epoch. The defeat of Napoleon and the collapse of his empire made Russia the decisive power in Europe. The ensuing period was the most reactionary: the liquidation of the Decembrist rebellion; the Holy Alliance of the Autocrats of Russia, Prussia, Austria; the crushing of the Polish revolution, 1830, and of the Hungarian revolution in 1848 by Tsar Nicholas; the elaboration of the three pillars of the Russian imperial ideology — Russian autocracy, Russian nationality — chauvinism and the Russian Orthodoxy. These dark events comprise the background for Shevchenko's ideology for which he suffered ten years in the disciplinary military barracks as a private in Asia under the Tsar's personal order forbidding him to write and to draw. Amnestied by the new Tsar, Alexander II, he returned only soon to die and become regarded as a martyr for freedom by all non-Russian nations and even by some Russian liberals.

The deceased Shevchenko continued to speak through his poetry from beyond, to his nation forming its modern nationalism. He became a symbol, a cult; his grave, a national shrine. And as the revolution broke out during World War I, his portrait, serving as an icon, headed the street manifestations in all the cities and even in

Petrograd. Finally, the Russian empire dissolved into its national components.

Perhaps you know and surely agree that the events in Eastern European history during the last forty years fully vindicated Chancellor Oxenstierna's famous saying: "With what little intelligence the world is governed." The world is indebted for its present miserable condition to the misconceptions of the western democracies about the character of Russian Communism, to their active help in the construction of its industrial potential. In a new drive for world dominion, the new Russian Communist imperialism presently subdues nearly one billion people; the Baltic States, Poland, Czechoslovakia, Rumania, Bulgaria and Hungary are lost and the Russian imperialism is still expanding into Africa and into the American continent itself. Let us identify this force in East European history according to leading Russian thinkers themselves. The great Russian philosopher, N. Berdyaev, summed it up that not in the religious, but in the political sphere did Moscow realize its dream of becoming the Third Rome:

"The Russian people have not realized their Messianic Idea of Moscow the Third Rome. The ecclesiastical schism of the 17th century revealed that the Muscovite Tsardom is not the Third Rome; still less, of course, was the Petersburg Empire a realization of the idea of the Third Rome. In it a final cleavage took place. The Messianic idea of the Russian people assumed either an apocalyptic form or a revolutionary; and then there occurred an amazing event in the destiny of the Russian people. Instead of the Third Rome in Russia, the Third International was achieved and many of the features of the Third Rome pass over to the Third International. The Third International is also a consecrated realm, and it also is founded on an orthodox faith. The fact that the Third International is not international but a Russian national idea is very poorly understood in the West. Here we have the transformation of Russian messianism. Western Communists, when they join the Third International, play a humiliating part; they do not understand that when joining the Third International they are joining the Russian people and realizing its messianic vocation."¹

To understand what happened in Eastern Europe in the last decades, the following quotation from Berdyaev about the predic-

¹ Nicholas Berdyaev, **The Origin of Russian Communism**, London, 1948, p. 144.

tions of the Russian Tsarist diplomat and thinker Konstantin Leontyev (1831-1891) is illuminating:

“At one time he (Leontyev) still believed that the flowering of an original non-bourgeois culture was possible in Russia, but later on he became disillusioned in the Russian people and the Russian mission; he went so far that he began to see the only mission of the Russian people in the fact that Antichrist will be born of them . . . He foresaw the communist revolution in greater clearness and detail than Dostoevsky. He foretold that the revolution would be tyrannical and bloody, that it would not be liberal but communist, that it would bring no proclamations of rights and of freedom, and that the liberal intelligentsia would be overthrown. The revolution would not be humane and it would need the old instinct of domination and submission. Russian Communism would attract the peoples of the East, and go on to annihilate the bourgeois world of the West. The destruction of the bourgeois world did not distress Leontyev in the least, but he desired to save the relics of the noble aristocratic (Russian) culture. For the sake of this, Leontyev was prepared to go to the length of proposing to the Russian Tsar that he should introduce Communism from above.”²

Berdyayev clearly identified the forces hidden in Russian Communism: “However paradoxical it may sound, bolshevism is still the third appearance of Russian autocratic imperialism, its first appearance being the Muscovite Tsardom and its second, the Petrine Empire.”³

Leontyev foresaw the following proclamation of satanism of the commissar of public education, Lunacharsky:

“We hate Christianity and Christians; even the best of them must be looked upon as our worst enemies. They preach the love of our neighbors and mercy which is contrary to our principles. Christian love is an obstacle to the development of the revolution. Down with the love of our neighbors; what we want is hatred. We must learn to hate, and it is only then that we shall conquer the world.”⁴

Four decades of this Russian Communist Dark Age — that is the tragic political background of our centennial Anniversary of Shevchenko's death. Let us now look into the ideological background of today; let us establish the proper place of Shevchenko in the current history.

Our planet is split into two camps, democracy and totalitarian

² Ibidem, p. 89.

³ Ibidem, p. 120.

⁴ Cong. Record. Vol. 77, pp. 1539 and 1540.

Communism. They face one another in a deadly struggle. The camp of Russian imperialism proudly proclaims that Marxism-Leninism with its set of values based on atheism and materialism, with its dictatorship over mind and body, with the dialectical method of thinking, the new serfdom of the peasantry "will bury" the free world and the World Soviet Union will rise under Russian leadership. Its philosopher, A. M. Deborin, in the recent UNESCO publication, "Contributions to Russian History," evaluates and sums up our Western camp as follows:

"The world capitalist system is perceivably getting weaker, losing along with its economic and political importance, also its cultural ideological influence . . . the ideology of modern bourgeoisie reveals that it is rooted in fear . . . it is graphically revealed in the existentialist philosophy of Karl Jaspers and Martin Heidegger in Germany, the French existentialists and other . . . Existentialism is a graphic indication of the decay of the capitalist system. It reflects the disintegration of the bourgeoisie way of life . . . also the disintegration of personality . . . The adherents of existentialism maintain that as a result of the annihilation of the idea God and of religious faith the world has become a wilderness, a vacuum and humanity is facing the task of filling the vacuum."⁵

Deborin enjoys this spiritual crisis of the free world and assures us that the catastrophe threatening the free world and its economic system is not the end of humanity; the victory of Marxism-Leninism has opened before it broad avenues of material and intellectual progress and will fill our "vacuum."

Evaluating the opinions of the Russian Communist Party for which Deborin is speaking, we must say the Russian Communists simply cannot grasp that freedom of thought and of discussion is the foundation of the free world and that these rights are enjoyed in the free world not only by the existentialists but also by the Russian Communists. Besides, Deborin conveniently "forgets" that existentialism is only one of the philosophical schools acting in the free world which proves, on one hand, how false his presentation is; on the other hand, he does not even mention that Karl Jaspers is a member of the Evangelical Church and his "creative fear" is directed not only against the danger of the Communist atomic bomb, but especially against another monstrous threat — the totalitarian rule

⁵ Contributions a L'histoire Russe, Cahier Hors Serie, Commission Internationale pour une histoire du developpement scientifique et culturel de l'humanité. UNESCO, 1953. Editions de la Baconniere — NEUCHATEL, A. M. Deborin, Lenin as Philosopher, pp. 333-4.

embodied by the USSR: "By one, we lose life; by the other, a life that is worth living." Jaspers does not preach despair or fatalism for the future, he insists that, "However minute a quantity the individual may be among the factors that make history, he is a factor" — so, the humblest of men in the exercise of his free will and choice affects the course of history. According to Jaspers, the basic process of history lies in freedom itself: "It results from human decisions; man can see what matters, can reflect, can change and can act. What happens if he does not is his fault, not blind fate."⁶

Jaspers feels the people who throw up their hands in futility have simply succumbed to the Marxist fallacy of regarding history as an irreversible process of doom or salvation.

We, who possess first-hand experience, know well the real value of Deborin's thoughts; we know that hidden behind this phraseology of the present Russian Communist ideology are the old three pillars of the official ideology of Tsar Nicholas only modernized: Russian divine right autocracy changed into Marx's right autocracy; Russian nationalist-chauvinism now appears in the conception of the homogeneous "Soviet nation speaking Russian," and Russian Orthodoxy is replaced by dialectical materialism as a new religion which Monnerot, Noth and Bochenski so convincingly proved.⁷ We are rather immune to Communist double talk, to Communist upside down language and semantics. Therefore, it is our duty not only to point out the deep infiltration of Marxism-Leninism into some American intellectual circles, but we must also note a kind of defeatism even among some American university professors. It came to America partly from the British intellectuals who are suffering from an inferiority complex after losing their empire. A good example of this is the book: **The Fearful Choice**, published by the Wayne State University Press, 1959. Philip Toynbee, discussing the possibility of an atomic war, advises the West, in fact, to capitulate before Marxist-Leninist imperialism even if it should mean "The total domination of the world by Russia within a few years." His father, Dr. Arnold Toynbee, also supports these ideas. These men and their friends are not Communists, and the book is published by an American state university press for us, American educators, and our youth. The attitude of Prof. Linus Pauling in this matter is likewise well known.

⁶ Karl Jaspers. **The Future of Mankind**, University of Chicago, 1960.

⁷ J. Monnerot, **Sociologie du Communisme**, Paris, 1949.

George Noth, **Christentum und Kommunismus in der Weltwende**, Stuttgart, 1954.

Innocentius Bochenski, **Der Sowjetrussische Dialektische Materialismus**, Bern, 1950.

I presented only a sketch of the present ideological crisis in the whole world and of the situation in our free world and now you will see even more clearly that among the defenders of our way of life, of our freedom and human dignity, Taras Shevchenko stands in the forefront continuing his resistance and fight also against the new Russian imperialism and colonialism. From his poetry continues to flow his belief in the everlasting values of Christianity, in freedom as the supreme value, without which no just peace can be established. Shevchenko continues by his works to defend all victims of Russian colonialism and he stands as a faithful ally of the ideals expressed in the American Declaration of Independence. Once he refused to compromise with the apparently almighty empire and autocracy of Tsar Nicholas, he surely would never compromise today with the autocracy of the Red Tsars. Shevchenko's program surely would be the same today: Resist — fight — and you'll defeat the evil! In the meantime, his works continue to be a clarion call for the free world in our cold war.

That is the main reason for the present gigantic Russian Communist propaganda action attempting to annex Shevchenko, with the aid of the big lie technique, into the Soviet ideology and to turn his face from Washington to Moscow. His works, partly falsified and misinterpreted, are printed and distributed by Moscow in millions of editions in many foreign languages. We understand very well in what predicament is the Russian Communist regime with regard to Shevchenko. It cannot proclaim Shevchenko a bourgeois nationalist and suppress his works because that was done by old Russian Tsarism and that would only demonstrate the continuation of the old Russian autocracy. Consequently, the regime acts as a smart American politician: If you can't lick him, join him! Thus, the Russian Communists pretend that they are the realizers of the new and righteous law of Washington in Ukraine and try to impress even the western democracies by printing in forty-four languages Shevchenko's *Last Will*, the fiery call for a revolution against Russia for a free Ukraine. But nobody will be deceived by Moscow neither in Ukraine nor in the Soviet Union; the true content and meaning of Shevchenko's ideology are in the heart and in the mind of all Ukrainians there active and I predict, a good harvest at the proper time.

Ideas of freedom cannot be killed and Pasternak was a good example of the deep crisis existing presently in the Russian intellectual circles. How much more intense is surely the resistance to Rus-

sian oppression of the intellectuals among all the non-Russian nations! Let us, therefore, be optimists. That is Shevchenko's message to the present: Empires die, as is also the Soviet Empire doomed to die since every evil has in itself the seed for its own destruction; but peoples—nationalities and their desire for liberty do not die, not even in Africa. The spirit of man was, is and will eternally remain in rebellion against tyranny.

Looking back over the last forty years of our life-tragedy which led us through two world wars, emigrations and unbelievable hardships, I wish to sum up the content of this epoch and identify the annihilation of freedom in Eastern Europe as the greatest tragedy of modern history. The ideas of the American Declaration of Independence represented by Taras Shevchenko's work and life blew to pieces the Russian Empire, the prison of nations. This was simply a continuation of the American Revolution in Eastern Europe. Tragically, America then, not grasping the events, decidedly contributed to the rise and the rebuilding of the new Red Russian Empire which not only again swallowed its previous victims but extended it over new countries in Europe and Asia and presently attempts to strangle the throat of America herself.

May the spirit of all the great leaders of the free world in human thought, may the spirit of Shevchenko be with us in the next decade in which we will face the fearful choice. But to our native colleagues regarding this choice let us frankly say that a nation deserves only as much freedom as it is willing to defend.

973421

КЗ "ЗОНЕ
ім. О.М. Горького"
ЗОР

Taras Shevchenko. (Self-portrait 1843-45).

Shevchenko and World Literature

Mieczyslaw Giergielewicz

I.

A century is a severe test for a majority of writers. It often obliterates their biographical data putting the emphasis on the impassionate, objective evaluation of their literary achievements. Shevchenko, however, belongs to those exceptional poets whose life and personal experiences have been equally inspiring as their creative heritage, and his biography remains an indestructible moral asset for his own countrymen and an object of respectful reverence for his students.

Shevchenko's life creates an impression of a powerful drama. It is full of dynamic tension and abounds in unexpected developments. Like a tragedy constructed according to classical patterns, it can be divided in five acts, easily distinguishable, although invariably interconnected by the same guiding principles. The poet lived in a painful and degrading historical period in which so many prominent people were unable to withstand the pressure of the established regime, and in a more advanced age abandoned their youthful dreams. It is therefore of special interest to follow the story of a man who was submitted to relentless persecutions, but found strength and courage to rise from the lowest level of social ladder to the rank of a recognized national leader and a great artist without indulging in any kind of concession or compromise.

The first act of Shevchenko's personal drama takes place in the Ukrainian land. Here Taras was born in 1814 as son of peasant serfs; he was the third one of the family of six children. His mother died when he was only nine. His father soon married again; he hoped to secure in this way the proper care for his youngsters, but the stepmother did not meet these expectations. The situation

became even worse when the father died. Taras was then only 12. He enjoyed the happiness of parental love only in his early childhood.

Taras' main medium of literary education was the rich Ukrainian folklore with which he was thoroughly acquainted. He succeeded to receive some elementary tuition from a local clerk who was an incorrigible drunkard, but taught him some reading and writing. The boy was very fond of painting, but neither his first teacher nor his successors could help him much in this respect. Having exploited all local people from whom some technique could be intercepted, Taras returned to his native village where he began to earn his living as a herdsman. The only bright and indelible reminiscence of these hapless years was a casual kiss received from a Ukrainian girl who felt sorry for the solitary lad.

The second act of the biography opened with a surprising development. The boy's request for a permission to learn painting from a different village painter was flatly refused; but he was found bright enough for being transferred from the fields and meadows to the anteroom of his landlord as a servant. The new surroundings made at least possible for the former herdsman to get acquainted with valuable artistic works purchased by his rich squire from all over Europe. Taras also accompanied the master during his travels. In Wilno he was caught copying a portrait by candlelight. For this crime he was ruthlessly flogged; but as his copy was good, the squire found advantageous to teach his serf some more painting. In Wilno he probably studied under a Polish professor Jan Rustem, and in Warsaw took some lessons from Lampa. Before the Polish revolt Taras returned with his master to Petersburg, where he was employed in a workshop of a professional decorator whose only concern was to exploit the skill of his assistants. The future of a gifted Ukrainian boy still looked bleak and hopeless.

The third act was brightened with a sudden ray of success. Another Ukrainian artist became interested in Shevchenko's paintings and introduced him to the Academy of Arts in the Russian capital. But serfs were not to be admitted to this respectable institution. Shevchenko's friends collected the necessary 2,500 rubles demanded by the greedy landlord, and bought the young man out. Now he could breathe as a free man, and since 1838 he was enabled to study systematically at the Petersburg Academy of Arts. He was soon distinguished by his professors, and he was awarded silver medals for his oil paintings and portraits. He was aware of the

shortcomings of his education and did his best to supplement it by zealous reading. Gradually he overcame the feeling of inferiority which hampered his first social contacts in the capital. He always remained modest and unobtrusive, but his self-confidence grew, and he felt like a different man.

In such a mood Shevchenko started to write the verses in his native tongue. From the very beginning he displayed amazing command of the vernacular, instantly noticeable to his countrymen. A Ukrainian squire who came to order his portrait got sight of some of Shevchenko's scribbles on various scraps of paper, and he was so thrilled that he published them at his own expense. The first volume of Shevchenko's poetry, the famous **Kobzar** (Piper), soon reached the public. Some Russian critics (among them Belinsky), received it coolly, but the Ukrainian readers acclaimed it with unprecedented enthusiasm. The first publication was followed in 1841 by a longer epic poem **The Haydamaks**, and they made the author an outstanding national figure.

Shevchenko's patriotic attachments apparently did not dismay his professors at the Academy. For some reason he was not granted any special prize since 1841; but now he was more strongly associated with literature. And after fourteen years of absence he decided to visit his native land. His trip to Ukraine became almost a triumphant pageant, and he found much comfort in the signs of universal recognition. As an enlightened man, he visualized now more clearly the disastrous evils resulting from the oppression of the Ukrainian liberties. His poetry which emerged from the traditions of painful Ukrainian past became more acutely opposed to the existing regime, and consequently some of his poems, e.g. **The Dream**, were unacceptable to the censorship and could be circulated only in manuscript.

When in 1845 the poet received at last his diploma at the Academy (with a distinction and a gold medal), he visited again Ukraine and spent there several months. For some time he was employed as a member of a Commission studying Ukrainian antiquities. His writings became again more prolific, and he established closer contacts with his countrymen. In 1846 an Organization of SS. Cyril and Methodius inspired with national and Slavophile ideal was formed, and the participation of the poet was sought. Plans were made to help him to go to Italy; funds necessary for this excursion were provided by his devotees. On the other hand he was offered a post of teacher of painting at the University of Kiev. The

third act of his life ended with the notes of growing success and happy expectations.

All of a sudden Shevchenko, whose steps had been closely watched by the Russian police, was arrested and brought to Petersburg. He was accused of being linked with a forbidden society, and of writing rebellious and insolent verses. The president of the Academy inquired by the authorities did not hesitate to declare that Taras was considered a moral man, though perhaps something of a dreamer and an honorer of the "Little Russian" past, and that nothing prejudicial could be said against him. But the verdict was based solely on Shevchenko's poetry. He was to be ordered to serve as a private in an Army Unit stationed in Orenburg, and to be subjected to strictest surveillance. To this sentence czar Nicholas I added with his own hand that the culprit should not be permitted either to write or to draw. No wonder that the fourth act of the biography will abound in painful and desperate chords.

As a young man of thirty-two, the poet found himself in a hopeless situation devised with an obvious purpose to break his spirit and to frustrate his creative genius. At that time the Russian army was a ruthless machinery which could easily crush every sensitive individual squeezed among its wheels. Shevchenko was not accustomed to luxuries, but even after his prolonged rest in prison he was horrified with filth, and stultifying drill. In vain he appealed to his friends for help; these attempts only increased the vigilance of his guards.

For some time Shevchenko was attached to an expedition to the Aral Sea as sketcher. Work was hard, and the great distance from civilized centers practically severed contacts with the outer world. Later the poet returned to Orenburg where he met some Ukrainian and Polish exiles. He was now allowed by his more lenient superiors to draw some portraits, and even applied for an official permission to continue this work. The results of this step were disastrous: he was submitted to another trial, found guilty of disobedience, and sent to another military detachment stationed at the Caspian Sea. Only after Nicholas' death prospects of an amnesty improved. Various channels were explored in order to obtain Shevchenko's release, and at last in July 1857 he was set free.

The poet was now only forty-three, but he entered the fifth and final act of his life as an exhausted man. His health failed; nevertheless his mind was as indomitable as ever. He was glad to renew relations with his former friends and acquaintances. His

stature as a political figure was greatly enhanced; progressive people regarded him with deep veneration. He resumed the studies in the Academy of Arts, and for his etchings he was bestowed a degree of an Academician. The suspicions of the Administration were never allayed, and when Shevchenko went to Ukraine, he was once more arrested, but this time no sufficient proofs of his guilt could be manufactured.

The poet remained a solitary man, and his romances were not crowned with a happy end. There was, however, one consolation granted to him by Fate. He felt deeply sorry that his family was still enslaved. It was anticipated that soon the government would be compelled to abolish the peasant serfdom, but Shevchenko was reluctant to wait. A considerable amount of money paid by him to the squires emancipated his two brothers and a sister with their families. On the other hand he helped to compile a Ukrainian primer for the elementary schools, drafted in view of the imminent liberation of the peasants.

Feverish endeavor could not conceal the sad truth that the poet's days were counted. At the end of his life he endured much pain. He passed away in Petersburg on March 11, 1861, and two days later a solemn funeral took place in the Smolensky cemetery. Shevchenko's friends, mindful of his desire to be buried in the native soil, on the bank of Dnipro, decided to fulfill this wish. Some weeks later his body was driven through Moscow, Tula and Orel to Kiev. Here the horses were unharnessed, and the students pulled the hearse to Tsherneva Hora, the poet's favorite spot, where a place for his grave was chosen. A high mound was erected, which became a national shrine.

II.

Considering the extreme hardships which Shevchenko had to overcome, his heritage, even at a fleeting glance, is rich and varied. He compiled several larger narrative poems, **The Haydamaks** being followed by such works as **The Witch**, **The Princess**, **The Centurion**, **The Neophytes**, **Maria**, and some others. The bulk of the poet's known writings consisted of shorter lyrical poems, and even his epic tales were usually an expression of some powerful emotional undercurrent, which makes them so typical for their author. There is no doubt that as a result of Shevchenko's exile, some valuable

works, among them dramatic attempts, were lost. And it should not be forgotten that he was also a gifted painter and an etcher; his contribution to Ukrainian art has been warmly appreciated.

Freedom was the guiding motif and the main concern of Shevchenko's poetry. Whenever he looked into the past, his purpose was to trace and to acclaim the spontaneous struggle against any kind of tyranny, slavery, and oppression. His poems based on the contemporary life were inspired with the mood of protest and rebellion, to which personal bitter experiences added vigor and power of conviction. Even the sunny landscapes of his native land acquired sad mistiness, due to the realization of the grievous Ukrainian plight. He remained an indefatigable exponent of the perpetual human longing for freedom and independence, which was shared by other Slavic nations doomed to the yoke, and which is still considered one of the mainsprings shaping the destiny of mankind.

Shevchenko was not unaware that the political situation of Ukraine demanded positive action; but he did not make any attempt to draft a definite doctrine. He was not a politician, and his sound instinct advised him to concentrate on the main problems, the solution of which was an essential condition of prospective national development. Such attitude enabled him to avoid confusing dilemmas and to adopt a constructive attitude acceptable practically to all Ukrainians. Liberty sounded in his poetry as an obsession and was manifested under different pretexts and in various aspects, but with the same infectious enthusiasm. It was demonstrated as a sacred ideal penetrating in different spheres of existence: individual, social, national and human.

Although not unnaturally the poet's main concern was his own country, he was conscious of the common interests of all freedom-loving nations. He deeply sympathized with the unfortunate Caucasian tribes whose peril he could so well understand; his poem **The Caucasus** paid a tribute to their brave resistance, and rekindled the reminiscence of the ancient Prometheus who had stolen the fire for the benefit of mankind, and for this deed was made a victim of rapacious eagles who feasted on his tortured body. The poet spoke with deadly irony of the alleged welfare of other peoples enslaved by Russia, from Moldavia to Finland, all deprived of a chance to express their happiness, as their tongues were duly sealed.

There was another powerful trend, deeply rooted in Shevchenko's poetry, which has associated him with the modern vision of democracy. His own personal attachments made him a poet of

fields, meadows and huts, not parks and manors. He was fascinated with the knightly figures of militant Cossacks whose deeds have been perpetuated by Ukrainian folklore, and he devoted to them many impressive passages in his poetry. But his proper element was rather the peaceful, idyllic atmosphere of country life with which he had breathed in his childhood. He populated his poems with the charming and warm-hearted peasant girls, devout mothers, hard-working laborers, and their children. Such a general background linked him for ever with ordinary people, who on their part were the most enthusiastic recipients of his verses.

Shevchenko's vision of a democratic society incorporated the ancient tradition of the free Cossack community based on the principle of universal equality. Naturally he was also aware of the Western pattern of democracy. Not in vain he mentioned with reverence the names of the past heroes who had courage and determination to sacrifice their lives on the altar of individual rights, e.g. Socrates and Huss. And in one of his later poems ("Yurodivyi") he enclosed a direct allusion to American democracy as a beacon for Ukrainian national aspirations: "When we shall wait long enough for a Washington with a new and righteous law? But we shall have him at last!"

The tragic Ukrainian history left a deep impact on Shevchenko's works, and frequently contributed to their depressing, gloomy mood. The poet could not erase from his memory the tales of many eye-witnesses still remembering mass slaughters, tortures, and executions, which took place on the Ukrainian land as late as in the last quarter of the enlightened eighteenth century. From his own observation he knew of the unscrupulous exploitation of the Ukrainian peasants by the privileged classes. As a genuine representative of his nation, he reflected truthfully and unswervingly the explosive passions of wrath, enmity and hatred accumulated through several centuries, and the ardent desire of revenge. No wonder that some foreigners, not enough acquainted with the historical data, were deterred by Shevchenko's realistic scenes of murder, bloodshed and horror, although they truthfully reflected the national mood; they were so deeply rooted in collective consciousness that a considerable period of time and new historical storms were necessary in order to mollify their painful memories.

These desperate tones, however, were not the poet's final message. In his maturer years he concentrated on the needs of the living generation and he also began to give more prominence to religious

considerations. He did not overlook bitter religious strifes dividing his countrymen in the past, but he did not overestimate the meaning of these antagonisms in the anticipated national upsurge. His personal approach towards God underwent some significant alteration. As so many other poets of oppressed countries, he was unable to reconcile the evils of the world with the Christian image of God, and not once rebellious accents sounded in his verses. Gradually, however, he yielded to the soothing and comforting eloquence of Christian creed. The analogy which he drew between the martyrdom of Christ and his Mother on one hand, and the fate of Ukraine on the other hand conveyed courage, hope and moral strength.

To do justice to the poet, it should be pointed out that he did not extend this analogy too far, and did not profess any messianist theory. His common sense safeguarded him from such uncontrollable dreams. He put main emphasis on firm belief in the future of his country, for which he wanted to secure above all, real independence; but he did not advocate any simplified solutions and did not provide any miraculous balm which would cure all Ukrainian wounds. He did not hesitate to state bluntly that some potential enemies of national freedom could be found among his own countrymen. He struggled against servility which endangered the prospects of national resistance. He mercilessly flogged the renegades, whom he considered more dangerous than the Ukrainian external foes. He branded those of his own people who used to go abroad where they could enjoy freedom and brotherly coexistence, and having returned home spread doubts and scepticism openly exclaiming that such benefits of liberty are not accessible to the Ukrainians, who ought to bow to tyranny and injustice. He warned that in protest against such undignified behaviour the Ukrainian mountains would rise, and that the blood of the culprits' children would flow in torrents to the blue sea.

The poem **The Great Grave**, full of symbolic images, introduces the three Ukrainian bards, of whom one was blind, one crippled, and one hunchbacked. Their proper vocation was to pay tribute to the past national glories, but instead of this they were worried only about their living. For this reason they wanted to please the conquerors. They were not shocked by the excavation of the tomb of Bohdan Chmelnicki, a well-known national hero; they indulged in complacency. But their servility did not bring them any advantage, and they were even flogged by the Russian officials. This ironic story emphasizes the responsibility of genuine national poets, whose

sacred duty is to promote the cause of Ukrainian freedom and to safeguard national dignity. The verdict was severe, but Shevchenko did not forget to declare that the gate of repentance was not locked.

Such was the poet's lofty interpretation of his own mission. He did not seek easy popularity, did not indulge in flattery and did not approve of unsavory compromises. He remained an implacable judge of baseness and opportunism, and even his opponents had to respect his sallies: they could not deny that he confirmed his opinions not only by his arguments but also by his deeds.

III.

Although Shevchenko's creative work was so closely connected with his native land, its past and present, his poems acquire their full meaning only if they are viewed in a more universal perspective. It would be erroneous to assume that his poetry depended solely on the heirloom of the Ukrainian folklore. He was fairly well acquainted with the main literary currents of his epoch, and he knew not only the leading Slavic poets (above all Russian and Polish), but also various writers of other nations whom he could study in translations. This made him more conscious of the specific problems which had to be solved in order to establish the modern Ukrainian poetry.

To appreciate properly Shevchenko's role in this respect, his exclusive national position of a pioneer must be emphatically stressed. Of course it would be wrong to assert that he started writing in a literary vacuum. After all, he could even refer to the ancient tradition of the early Kiev state. He paid due homage to some of his direct predecessors, who excelled in playwriting and other kinds of literary work, and who succeeded as translators; he mentioned a few of them, e.g. Kotliarevsky and Ovsejanenko, with gratitude and respect. But it was obvious that all earlier efforts did not meet the modern standards of expressiveness and flexibility attained by the leading poets of many other nations. The stern test of proficiency was the only means to secure for Ukrainian literature a respectable position in the family of nations, and to repudiate those hostile critics who obstinately refused to recognize the legitimate national ambitions in this field.

Shevchenko wrote some works in Russian, but above all he seemed to rely on the unlimited possibilities of his vernacular, and

for this reason he condemned those of his countrymen who shunned their native tongue. He sought an analogy on British soil. He knew that the famous Walter Scott had written in English, introducing the Scottish dialectical expressions only in casual quotations, if they were desirable for the sake of local coloring; but he was also aware that Robert Burns who wrote his best poems in the Scottish language became also a great poet and a prominent literary figure. On the Slavic ground the Serbian Vuk Karadzic, the Cech Safarik, and many others were tempted to adopt the German language, but they gained celebrity by cultivating their respective Slavic languages.

A comparison between Shevchenko and Robert Burns (1759-1796) was frequently drafted, but it may be misleading. The brilliant poetry of the Scottish bard was an individual achievement, which remained an isolated phenomenon; it was justly admired, but was not continued and did not initiate any separate literary movement. Only in the recent times Burns' tradition was restored and intercepted by younger poets. On the other hand Shevchenko's genius stirred his nation, mobilized its creative resources, and gave an impulse to dynamic literary drive which endured all prospective tests without ever losing its momentum.

Shevchenko's biography recalls the visions of those brave literary figures who sacrificed their freedom, and even life on the altar of their convictions. Among them André Chénier, a young enthusiast became a victim of the French revolution and died on the guillotine; his poems, however, were known mostly among his friends, and his posthumous repercussions were stifled by other storms. In Russia the name of Konrad Ryleev, a poet who participated in the Decembrist rising and was subsequently hanged, acquired a symbolic value; but he could not pretend to the role of literary leader. This distinction became a lot of Alexander Pushkin who in his younger years was also a victim of reactionary regime. In spite of all possible analogies between the Russian and Ukrainian poet, there were also essential differences, and even contrasts. There is no doubt that Shevchenko was incomparably more isolated at his literary start. His natural sadness was a very opposite of the general mood emanating from Pushkin's verses. And their literary technique was of course different.

More tempting would be a comparison between Shevchenko and the Polish literature in exile. Mickiewicz (1798-1855), the leading poet of the so-called Great Emigration, succeeded to emerge as

national leader, and he even became a prominent figure in the international field; he was acknowledged as a spiritual guide of his nation, and his influence upon other Polish writers cannot be overestimated. On the other hand, he was not compelled to start from the very scratch; he owed much to his predecessors, and his most striking advantage was his ability to accumulate the main aspirations of his country and to find for them an adequately powerful expression. He was not an isolated pioneer, and his creative work reconciled in a harmonious way the past traditions and modern tendencies.

Another Polish exile, Seweryn Goszczynski (1801-1876) wrote his "Ukrainian" poem **Zamek Kaniowski** (The castle of Kaniow) when he was still in his native land; he gave a stern and truthful reflection of mutual antagonism dividing for a long time the Polish and Ukrainian nations, and occasionally culminating in bloody slaughters; there was no attempt to conceal or to mollify the historical data. In this respect **Zamek Kaniowski** anticipated **The Haydamaks** based on the same events. With Antoni Malczewski (1793-1826), a fine and sophisticated writer whose fame is based on his sole "Ukrainian" narrative poem **Maria**, Shevchenko shares the ability of rendering the nostalgic enchantment of his land.

A promising incentive for further comparison is provided by Shevchenko's direct and close associations with his native folklore. In Germany a similar attitude contributed to the resounding success of Gottfried August Bürger (1747-1794), author of the famous ballad "Lenore." For some time he enjoyed immense popularity, but he partly owed it to some esthetic concessions, and he was unable to maintain this constant warmth of inspiration which is so typical for the Ukrainian poet. It should also be remembered that Bürger was overshadowed by other monumental figures of the German Parnassus. He was less spontaneous, and often had to work hard on almost every line. The majority of his works was doomed to oblivion, and only a few of them survived.

Shevchenko's specific skill in smaller literary forms evokes the reminiscence of Pierre-Jean Béranger (1780-1857) who became famous for his liberal and patriotic songs. His first collection of "little odes" was published in 1815; ten years later his "Chansons nouvelles" appeared, and their author was soon subjected to persecutions: by a verdict of the Court of Justice he was sent for three months to prison. He struck the notes which expressed the general feelings, and for a limited period of time he became a celebrity; his

fame reached its peak during the revolution of 1830. He could not pretend, however, to an exclusive and unique literary role, and his contribution, although not unimportant, was limited to a narrower field.

Still another French author whose name may be recalled in connection with Shevchenko is Frédéric Mistral (1830-1914) who owed his celebrity to the poems written in the dialect of Provence, and for whom the folklore was the main source of inspiration. He spent his childhood in the South of France, and was deeply impressed with the surrounding patriarchal atmosphere. Although he received excellent education, he remained opposed to the bourgeois youths who despised their native dialect, and he decided to make it an instrument of his own poetry. His *Mirèio*, a narrative poem in twelve cantos, was enthusiastically acclaimed by Lamartine, and was greatly admired; it seemed to render the very spirit of the part of France in which Mistral lived. The French poet attempted to fulfill a mission: he hoped to revive a separate literary movement linguistically different from the recognized French literature. For some time he succeeded to awaken a vigorous drive which attracted some other men of pen. He also nurtured some more ambitious plans, and dreamed of the closer approach among Latin nations. In his old age he was a dignified man to whom people came from various countries to pay their respect.

In a more distant perspective Mistral's achievements maintain their linguistic and even literary significance, but their national repercussions did not confirm the poet's expectations. This was due not so much to his shortcomings as to the different general background of his literary activity. He immortalized the dialect of Provence, but this was not enough in order to create a powerful literary drive on a national scale. And of course he did not represent the fascination of martyrdom which enhanced the moral authority of the Ukrainian poet.

IV

It was a lucky occurrence that Shevchenko's artistic workshop was shaped in the period when the Romantic literary doctrine did not yet lose its influence. Romanticism exalted the authority of poetry, identifying it with the noblest flights of human inspiration. It recommended the greatest possible use of the local coloring rep-

representative for respective countries. Following the views of Johann Gottfried Herder and other thinkers, it encouraged the widespread use of the folklore as pure emanation of the collective national spirit. It promoted the stature of creative artists to the dignity of guides and leaders of mankind.

Such was the atmosphere in which Shevchenko matured as a patriot and a poet. He was under its spell and intercepted some typical means of expression, especially from Byron. On the other hand his poems were deeply rooted in his native soil. They were sensitive to the echoes of the heroic and tragic national past. They accumulated and engulfed the treasures of folk songs, and tales, legends and lamentations. They seemed to be organically attached to the Ukrainian landscape, with its immense steppes, majestic rivers, fertile fields and picturesque villages.

From the amalgamation of all these components emerged a unique world. Although it was construed of apparently irreconcilable contrasts, it emanates the weird, enchanting harmony. The ancient mounds built by prehistoric and historic ancestors evoke the shades of past glories. The rebellious waves of the rocky Dnipro fill the air with a roar and moaning, mixing with the fresh memories of skirmishes, battles and rebellions. The peaceful white huts submerged in the flood of fragrant cherry blossoms are benevolent witnesses of tender, though passionate romances. The bright sun-rays in daytime, and the moonshine in the night seem to add splendor to every episode. The reader cannot but share this bewitching charm and repeat after the poet the nostalgic words: "Nema na sviti Ukraini, nemaie druhoho Dnepra" — there is no other Ukraine in this world, there is no other Dnipro. If the poet's greatness depends on his ability to create his own vision of the world, Shevchenko certainly passed this test.

At first glance Shevchenko's poetry may appear relatively simple and unsophisticated. But his kind of simplicity conceals a wealth of art. The spontaneous fluency of his poetic diction and strict, unswerving submission of the literary devices to the guiding purpose indicate a high degree of virtuosity. The scale of Shevchenko's poetic instrument is impressive: if necessary, he explodes in violent, angry tirades, in tempestuous aggressiveness; but he also excels in tender lyrical verses. Notwithstanding this versatility, every line ever written by him (even tinted by the Romantic diction) bears his individual emotional coloring. He usually maintains sensible economy and directness of approach. He does not like to

indulge in mere display of skill, but seems to yield to some irresistible pressure of superior necessity. He wisely introduces decorative effects; his images, landscapes and portraits serve a definite purpose strictly harmonized with the basic intent. The critics rightly draw attention to his fine command of rhythmical effects, applied conscientiously and with much ingenuity; he does not follow the usual iambic patterns, but conjures other varieties to which the Ukrainian language and poetry could be properly adapted.

One of the fascinating features of Shevchenko's verses is their specific melodiousness. They owe certain undertones to Ukrainian folk tales and songs, but an individual note is also discernible. Their charm can be conveyed by mere reciting of the poems, but they are also surprisingly suitable to musical transcription; some of Shevchenko's lyrics became favorite Ukrainian songs. Such kind of poetry usually has a universal appeal among the author's own countrymen, but it presents almost insurmountable difficulties to the translator. The best translations of the Ukrainian poet were compiled in other Slavic tongues.

Shevchenko's compatriots place him as highly as it can be expected. They do not cease to make efforts in order to make him more universally known in other countries; his poem "The Testament" has been translated in forty-four languages. The Ukrainians recognize his exceptional position in their Parnassus where he shares the highest honors with Ivan Franko and Lesya Ukrainka.

In world literature Shevchenko's place is among those poets who succeeded to impersonate the essential tendencies and longings of their respective countries. He contrived to reconcile the closest possible unity with his nation, and some universal ideals of mankind. He drew most of his poetic resources from the folklore — and, like Frédéric Chopin in his music, he managed to lift it to the level of the generally recognized artistic values. He may seem to be a sheer emanation of his people — but his own personality, clearly distinguishable, found in his poetry an adequate expression. He belongs to those exceptional artists whose deeds and words were so closely interwoven that both became a national legend.

УКРАЇНСЬКА ЧАСТИНА

ДОПОВІДІ

виголошені на

**ПРИЛЮДНІЙ НАУКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ ОСЕРЕДКУ ПРАЦІ НТШ
У ФІЛЯДЕЛЬФІЇ**

11 березня 1961 року

і на

**СВІТОВОМУ КОНГРЕСІ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ НАУКИ
В НЮ-ЙОРКУ**

17 березня 1961 року

Данило Богачевський

ЗАХІДНО-ЄВРОПЕЙСЬКІ СУСПІЛЬНІ КЛИЧІ В ТВОРАХ ШЕВЧЕНКА

Проф. О. Лотоцький у своїй розвідці „Державницький світогляд Шевченка“ приходиться до переконання, що „хоч інтерес до дослідження Шевченка зростає, але і досі політичний зміст Шевченкової поезії з належною повнотою не є досліджений. Нечисленні праці в цьому напрямі мають характер загальних оглядів і лише академік Ст. Смаль-Стоцький зробив глибшу спробу виявлення громадського світогляду Шевченка“.¹

Ця заввага є слушна. Одначе належить додати, що й ті дослідники, які в своїх дослідках заторкували питання громадського світогляду Шевченка, чи його відгуки на суспільно-політичні проблеми того часу, обговорювали цю тему дуже загально, поверховно, дещо імлісто, а навіть і сторонничо, під кутом з гори визначеним їхньою теорією, як ось О. Огоновський, Драгоманов, Евшан, Річицький та інші, вже не згадуючи про сучасну підсоветську, хоча й дуже обильну, літературу.

Це може і є причиною, що в цій ділянці шевченкознавства є свого роду гуляйполе, в якому, по словам Драгоманова, „кожний повертав Шевченка, як йому треба“. Правда! Кожна людина має свій питомий, літами вироблений і устійнений кут бачення, якого вона мимо найширших бажань не може позбутися. Та все ж таки дослідник мусить змагати до того, щоб у своїх дослідках та остаточних висновках вичерпати весь матеріал, який стоїть до розпорядимости, та задержати якнайбільшу дозу об'єктивности. А вже ніяк невільно обмежуватися до довірливих поодиноких цитат, бо в той спосіб — навіть при добрій волі — можна дійти до передчасних, а то й зовсім хибних висновків, які замість користі, нанесуть тільки шкоду. І коли при такому трактуванні дана проблема навіть утратить на патріотичній насназі, чи на цікавості, а то може видаватися сухою, то все ж таки вона зискає на правдивості. Треба брати до уваги всі твори Шевченка, не тільки поетичні, як це хоче проф. Лотоцький, бо ж, якщо йде про журнал,

¹ Повне видання творів Т. Шевченка, Видавництво М. Денисюка, Чикаго 1959, 1960, 1961, Том III, стор. 439.

листи, оповідання Т. Шевченка, то там знайдемо, може, більш політично-суспільного змісту, як у його поезіях.

Коли ж приступаємо до обговорення нашої теми, то перед нами стоять ось такі питання:

- I. Які суспільні кличі, що найбільш характеризували тодішню добу, лунали тоді по західній Європі?
- II. Чи ті кличі мали можливість продіставатися до країн тодішньої російської імперії та який вони знаходили там відгук?
- III. Чи Шевченко мав дані, щоб ближче познайомитися з цими ідеями?
- IV. Думки дотеперішніх дослідників на цю тему та коротка їх оцінка.
- V. Наявність західно-європейських суспільних кличів у творах Шевченка.
- VI. Кінцеві завваги.

При цьому хочу зазначити, що буду обговорювати тільки суспільну ділянку, а оставлю на боці всі інші ділянки, як літературно-мистецьку, релігійну й інші. Мої висновки буду старатися обосновувати в першій мірі точною аналізою всіх творів Шевченка і то як поетичних, так і прозових.

I.

На перше питання можемо відповісти тільки дуже загально, бо в дійсності це є окрема тема, яка вже має надзвичайно обширну та многогранну літературу, й є досить знаною.

В початках XIX в. Європа входить в еру „весни народів“, яка в певній мірі діє аж по сьогоднішні часи. Західна Європа тоді вже перейшла добу ренесансу, реформації та ввійшла в стадію романтизму. Серед кличів тієї доби вибиваються на перше місце може ще не так то ясні, не зовсім виклярувані поняття гідности людини, її вроджені права, і то в першій мірі її право до особистої свободи з усіма її атрибутами, в слід за тим виринає й національне питання, яке набирає щораз то більшої акутности і то аж по сьогоднішні часи. В науковій ділянці на світанку тієї доби вибиваються на перший плян так звані практичні науки, винаходи, а в слід за тим у тодішньої людини зрджується віра в поступ та щастя під егідою та кермою розуму. „Ніщо не характеризує так сильно і комплетно суспільної думки 18-го віку, як віра людини в можливість поступу і щастя під кермою розуму“ — каже Сабіне.² А Франція навіть установає культ богині розуму. В тому часі англійський мислитель Дж. Лок перший докладніше систематизує та інтерпретує лібералізм, Гольбах видає свою т. зв. „біблію атеїста“,

² G. H. Sabine: "A History of political theory," 1937, 1950, 1958, H. Holt Co. New York. — Page 550.

себто „систему природи“ (1770) і „систему суспільну“ (1773), але з другої сторони і Вольтер бачить конечність релігії „для свого кравця“, а Лок пропонує — в ім'я суспільного ладу — узнати атеїзм за державний злочин. Це є ера, коли Руссо і його послідовники ставляють тезу, що природа людини в засаді є добра, а тільки виховання робить її злою, коли Гегель говорить про „духа народу“ („фольксгайст“) і „духа всесвіту“ („вельтгайст“), як також про „правову державу“ (рехтштат), а Фіхте в своїх „Листах до німецької нації“ призначає німецькому народові місію керувати цілим тоді знаним культурним світом та видвигає справу місії кожного народу (див. Шевченкову повість „Близнята“, де на стор. 7 він говорить про „національну фізіономію“). Тоді Фаєрбах проголошує свої теорії, в яких раціоналізм лучить із сенсуалізмом і матеріялізмом. Це є остаточно і час народження теоретичного, утопійного соціалізму з усіма його конвенціями, інтернаціоналізмом і матеріялізмом. Не згадую вже про найрізномодніші напрямки у філософії, як також про економічну перебудову, яку Європа тоді переживала, та різні, з нею зв'язані, стисло економічні теорії і напрямки.

Та західня Європа все те ступнево, поволі, переживала і систематично перетравлювала.

II.

З хвилею, коли цар Петро I „вбив вікно до Європи“, всі ті західньо-європейські теорії і напрямки, які вже досі продиралися в Україну, почали — і то повним руслом — плисти та вливатися до країн російської імперії. Плили вони найрізномоднішими шляхами, головню студіями по закордонних університетах, поїздками за границю чи то в цілях наукових, чи туристичних, чи дипломатичних, а вкінці і дорогою контрабанди книжок і брошур, що її царський уряд ніяк не міг спинити. Вправді уряд скоро з'орієнтувався і почав сильно обмежувати поїздки за границю як у цілях студій, так і в цілях розвагових, за нелегальний перевіз книжок із заграниці карав смертю, та вже не було можливости стримати вплив західньо-європейських суспільних течій.

Це виказалось найкраще в слідстві проти осіб, які брали участь у т. зв. повстанні декабристів. У цьому процесі один із найвизначніших декабристів, Пестель, зізнає: „Книжки політичного змісту має кожний, політичними науками займається кожний, політичні новини розходяться скрізь . . . кожен вік має свої характеристичні прикмети, наш вік позначений революційними ідеями“.³ Другий визначний декабрист, Каховський, писав до ген. Левашова в часі слідства: „Початку і кореня

³ A. G. Mazour: "The first Russian revolution" (Decembrists) 1825, University of California Press, Berkeley 1937, page 273.

спільноти мусимо дошукуватися в тому, що зветься духом часу“.⁴ а до царя Николая I писав із в'язниці: „Ми не потребуємо боятися зовнішніх ворогів, ми маємо своїх, домашніх ворогів... брак права, справедливості, нужда, податки, упадок торгівлі...“⁵ Декабрист Бестужев писав до царя Николая I: „Та ж чейже сам уряд уживав таких висловів, як свобода, еманципація, тиранія — в боротьбі проти Наполеона“,⁶ а декабрист Штайнгель написав із в'язниці листа до царя Николая I, де ясно каже: „Без огляду на те, скільки осіб буде ув'язнених... все ж таки останеться велике число тих, що поділяють ті самі ідеї... щоб викоринити свобідну думку, немає іншої ради, як знищити цілу генерацію... або позискати її серця“.⁷

Та знову з другої сторони треба подивляти силу реакційности тодішньої суспільности. Клясичним її доказом є та обставина, що коли цар Олександр I піддав під розвагу Державної Ради меморандум, в якому пропонує видання закону, що забороняв би продаж кріпака без землі, то Рада станула на становищі, що цей проект є ще надто передчасний.⁸ Та сама доля припала і проектowi унормування обов'язків кріпаків супроти панів.⁹ Але й українська шляхта відкинула проект військового губернатора в справі визволення кріпаків.¹⁰ Та вершок цієї реакційности можемо бачити у факті, що його цар Николай I описує в листі до вел. князя Константина (у Варшаві): „Тут із запалом стараються допомогти мені в тій прикрій справі (декабристів), батьки припроваджують своїх дітей“.¹¹

Так реакційно була наставлена тодішня суспільність. А під цим словом належить властиво розуміти тільки шляхту, бо середній стан — інтелігенція — почав тоді народжуватися,¹² а селянина тоді не зачисляно до суспільности. Не диво, що ще видатний письменник-драматург Сумароков ((1718-77) був тієї думки, що право до землі прислуговує тільки шляхті, а така поступова людина, як Сперанський, під словом „народ“ розумів тільки шляхту, при чому „генеральна воля“ (Руссо й Дідро) була у нього утотожнена з волею тільки шляхти.

То ж такий наглий вплив західньо-європейських ідей у райони невідготованої як слід російської імперії викликав серед тодішньої суспільности повне замішання. Одна її частина, а саме т. зв. слов'янофіли, зареагували в той спосіб, що вони відгороджуються від Заходу і то під кожним оглядом — політичним, культурним, історичним і суспільно-науковим. Тоді то наростає проблема, ще й досі акутна: С х і д

⁴ Там же, стор. 274.

⁵ Там же, стор. 17.

⁶ Там же, стор. 277.

⁷ Там же, стор. 279.

⁸ Там же, стор. 2.

⁹ Там же, стор. 3.

¹⁰ Там же, стор. 8.

¹¹ Там же, стор. 286.

¹² Див. Шевченка „Журнал“ з 26. червня 1857 р., де він розвиває свої міркування на тему „середньої кляси“.

і Захід. Натомість друга група, т. зв. „західники“, станула на становищі, що конечно треба прийняти і реалізувати ідеї Заходу. Та ці ідеї кожен брав по-своєму, кожен їх інтерпретував по-своєму, з вічними ваганнями, скоками, змінами, переставленнями. Найкращим прикладом цього може служити В. Белінський, який стало змінював свої погляди та смаки.¹³

Одначе треба підкреслити, що все ж таки обі ці групи мали точку, в якій сходилися, а саме їх лучила глибока, спільна віра в Росію, беззастережна любов до батьківщини, а в слід за тим іде російський націоналізм, який вже тоді приходить до свого розвітту.¹⁴

III.

В такий то час і в такий духовій атмосфері появляється і наш поет. і тепер повстає питання: Чи він був свідомий усіх тих течій, чи він з ними познайомився, їх уняв і до якої міри?

Оце ж і є питання, на яке дуже важко дати безпосередню і вповні вичерпну відповідь. Уже бо Драгоманов писав: „Хоч би нам хто сказав, які книжки Шевченко читав?“¹⁵

Не можна заперечити факту, який так гостро підкреслює Максимович, що Шевченко не мав університетської освіти. Та знову повстає питання, чи в тих часах університетська освіта була необхідною і незаступною konieczністю? Правда, і це треба підкреслити, що російські університети тодішнього часу давали основи думання, але в мінімальній дозі та й більш нічого. Бо тоді на університетах панувала реакційна програма, що її устійнив Уваров у формулі: „Виховати льяольних синів православної церкви, вірних підданих царя та добрих і корисних громадян своєї батьківщини“. Панували тоді крайньо реакційні ідеї, які по здушенні повстання декабристів підняли голову. Уже Сперанський міг висловитися: „В Росії є дві кляси, а саме, невільники царя і невільники панів“.¹⁶ То ж і не диво, що всі ті, які бажали набути правдиву освіту, мусли свою університетську освіту доповняти самоосвітою, якщо не мали змоги студіювати за границею.¹⁷

Не підлягає найменшому сумнівові, що Шевченко дістав сильні наукові основи в Академії. Ці здорові основи він доповнив самоосвітою, бо ж читав усе, що тільки йому попадало під руки. Це ж знаємо певно і то як з оповідань сучасників, так і з його власних численних

¹³ Д. Тмарченко: „Творчість Т. Шевченка і російська революційно-демократична література. Академія Наук УРСР, 1944, стор. 145.

¹⁴ Thomas G. Masaryk: „The spirit of Russia,” 1919, 1959, Vol. I, 352.

¹⁵ Всеукраїнська Академія Наук, „Шевченко і його доба”, Державне Видавництво України під редакцією С. О. Єфремова, М. М. Новицького і П. П. Филіповича, I-ий збірник, стор. 9.

¹⁶ Масарик, як в. Т. I, стор. 87.

¹⁷ Масарик, як в. Т. I, стор. 125.

висловів. У своєму „Журналі“ під датою 10. VII. 1857 пише він: „Лібельт перейнявся німецьким ідеалізмом (колишнім — який він тепер, не знаю)“. З цього бачимо, що він був обзнайомлений із писаннями тодішніх німецьких філософів. Під датою 5. IX. 1857 того ж „Журналу“ знову каже: „Мені тепер треба багато читати. Я зовсім відстав від нової літератури“, а під датою 6. XI. 1857 читаємо: „Після 10-літнього посту я кинувся до книжок, об'ївся і хорую на нестравність шлунку“. В повісті „Мандрівка“ він знову каже: „Прочитав я там те, чого не прочитаєш у жадній друкованій книзі, а я їх таки чимало прочитав“, або: „А треба вам сказати, що книги мені потрібні, як хліб насущний“. У листі (з 12. XI. 1857) до Анастасії Толстої Шевченко пише: „А тепер я... книжками завалений і запоем читаю... прочитав усе, що з'явилося цікавого за цей час у нашій літературі“.

Що ж він прочитав? Щого в цілості ніхто не є всилі вичислити. Дещо він сам згадує чи то в своїх листах: Шекспіра і Одисею (перевод Жуковського), Іліяду (перевод Гнідича),¹⁸ Евгена Сю,¹⁹ Кернера,²⁰ Шатобріяна „Замогильні записки“,²¹ „Космос“ О. Гумбольта,²² „Естетику“ Лібельта,²³ був обзнайомлений з енциклопедистами.²⁴ Читав Вальтера Скота та „Історію хрестоносних походів“ Мішо,²⁵ „Подорож Анахарсиса“ й „Історію Греції“ Гілліса,²⁶ „Історію занепаду й упадку римської імперії“ Гіббона,²⁷ Вергіля й Гомера,²⁸ Шілера й Гете,²⁹ Тита Лівія.³⁰ Одначе це тільки незначна частина творів, з якими Шевченко був обзнайомлений. Та ж він мав до розпорядження великі бібліотеки, з яких він обильно користав. Згадати хоча б приватну бібліотеку кн. Репніних, яка тоді могла начисляти коло 40,000 томів, як це виказує Ганна Келлер.³¹

Не чужі були Шевченкові твори Сен Сімона, Овена, Фур'є, Вольтера, Руссо, Монтеск'є та інші. Очевидно, що він знав дуже докладно все, що появилось російською, а тим більше українською мовою, як „Історію Русов“, „Історію Малої Росії“ Бантиш-Каменського, „Історію Малоросії“ Маркевича, та взагалі всі поважніші твори, які тоді появлялися.

Коли ж при цьому візьмемо до уваги ту феноменальну пам'ять,

¹⁸ Лист до А. Лизогуба з 11. XII. 1847.

¹⁹ Лист з 7. III. 1850 до кн. Репніної.

²⁰ Лист з 6. червня 1854 до Бронислава Залеського.

²¹ Лист з 9. січня 1857 р. до кн. Н. Толстої.

²² Лист з 10. лютого 1857 р. до Брон. Залеського.

²³ Див. його „Журнал“ з 5., 10., 11., 12., 13., 18., 21. і 23. липня 1857 р.

²⁴ Див. „Журнал“ з 27. серпня 1857.

²⁵ Див. „Художник“, ст. 56-7.

²⁶ Див. „Художник“, ст. 57.

²⁷ Там же, ст. 67.

²⁸ Див. „Близнята“, ст. 25.

²⁹ Там же, стор. 30.

³⁰ Там же, стор. 39.

³¹ УВАН у США: Науковий Збірник II, Нью Йорк 1952 р. Ганна Чикаленко-Келлер, „Репніні та їх яготинська бібліотека“.

якою відзначався Шевченко, та його безперечно геніяльні здібності й замилювання до науки і до знання, то не може бути жадного сумніву, що він мав повну — як на ті часи — освіту, тож мав дані на це, щоб знати й критично оцінювати всі західньо-європейські течії того часу, тим більше, що він ними дуже цікавився і — як бачимо з його писань — їх постійно заторкував.

Це стверджує й Куліш, коли каже: „Коли б ви знали, що то за головатий чоловік був Шевченко і яку він школу перейшов“.³²

Правда, можна було б піднести закид, що Шевченко мав нехіть до теоретизування і до філософії. До цього він сам одверто признається: „Я, не зважаючи на щиру любов до прекрасного в природі й мистецтві, чую непереможну, непоборну нехіть до філософії й естетики“.³³ А в передмові до 2-го видання „Кобзаря“ каже: „Натовкмачили якихсь індивідуалізмів тощо, що аж язик отерпне, заки вимовиш“.³⁴ І в листі до Бр. Залеського з 1853 р. читаємо: „Дивися . . . милуйся . . . це так може навчити і виробити смак, як жадна велерозумна і велемовна естетика і філософія“. Знов у „Журналі“ з 21. квітня 1858 р. читаємо: „З театру пішов до Білозерського і застав у нього Кавеліна. З розмови про минувшину і будучу долю слов'ян ми перейшли до психології й філософії і пересиділи до год. 3-ої рано. Школярство, але чарівне школярство!“ А в „Тризни“, ст. 214—220, знову каже: „І хто мислить без кінця о мислях Канта, Галілея, космополіта мудреця і судить людей, не жаліючи ні брата, ні отця, той лже-пророк. Єго суди полу ідеї, полу — вздор“.

Та цих його висловів не можна брати надто дослівно й доходити до крайніх висновків. Бо в дійсності він не любив модної тоді та плиткої, а до того ще й фальшивої софістерії: „(Принесли) великих слів велику силу та й більш нічого“, чи знов: „А інший . . . кричить, розпинається за нові ідеї, за цивілізацію, за людство, а сам . . .“

Одначе в усіх своїх творах він радо послуговувався філософією та любив пофілософувати. Бо чи ж не є філософуванням, коли він каже: „От тепер і збагни цей нерозгаданий гієрогліф, що хитро створену людину! Один і в іграшки грається і мовчки свое діло робить. А інший кричить, розпинається за нові ідеї, за людство, а сам »мужиков под прес кладьот вместе со свекловичей«“.³⁵ Тут мусимо пригадати й такі його міркування, як: „Чудно людям, бо люди не знають, чому добре вмирає, злеє оживає“ („Княжна“, стр. 208—211), чи: „Згадай лихо, то й байдуже; минулось, пропало; згадай добре, серце в'яне, чому не остало?“ („На вічну пам'ять Котляревському“, стр. 9—12), або: „Чудно якось діється між нами! Один сина проклинає, з хати ви-

³² ВУАН УРСР: „Шевченко і його доба“. Збірник ч. I, стор. 10.

³³ Див. „Журнал“ з 5. липня 1857.

³⁴ ВУАН УРСР збірник I, стор. 35.

³⁵ Див. повість „Мандрівка“, стор. 209.

ганяє, другий свічку сердешним потом заробляє та ридючи становить перед образами: Нема дітей!“ („Наймичка“, стр. 147-55), або ж: „Той блукає за морями, світ переходжає, долі доленьки шукає. Немає, немає, мов вмерла! А той рветься з усієї сили за долею . . . от, от догнав і — бебех у могилу“ („Невольник“, стр. 42—48), чи: „Є щось таємне, незримо, що натякає нам на майбутнє наше нещастя, та ми не вміємо зрозуміти тих німих натяків, а тому й страждаємо“,³⁶ або: „Та й справді варт спитати психологів: Як впливає на душу найщиріше співчуття в такому страшному, критичному стані, що його тепер переживала душа мого сердечного Тумана? Скажу за себе: в пів-горі на мене добродично впливало навіть не щире, аби тільки дружне співчуття, але в хвилину справдішнього горя, коли душа ховається в найтемніший куток, куди і власна думка не сміє проникнути, тоді найніжніше, найщиріше співчуття стає найлютішою отрутою“,³⁷ або такі міркування: „Людина сама не помічає, як швидко вона засвоює звички свого оточення“,³⁸ чи: „Страждальці! Потішайте себе так само, що є хтось нещасливіший за вас, і будете хоч на пів грама менше страждати“.³⁹ Яка ж глибока філософія криється в словах: „Без малодушної укоризни пройти митарства трудної життя, ізмірять пропасти страстей, понять на ділі життя людей, прочесть все черніє сторінки, все беззаконніє дела . . . і сохраниць полет орла і серце чистої голубиці — це челаєвік!“ („Тризна“, стр. 182—191). Тут можна навести ще і „Послание“ і „Неофіти“ та цілий ряд найрізномодніших філософських міркувань Шевченка. Та це властиво не є нашою темою, а тільки посередньо зв'язане з нею.

При цьому мусимо підкреслити ще дві надзвичайно характеристичні риси в способі думання Шевченка, а саме його надзвичайно, може і надто, критичний змісл та його до крайности посунену, буйну фантазію, яка інколи вимріяну річ, бажаний факт бере за дійсність, що зовсім слушно підкреслює і виказує Зайцев у своїй біографії Шевченка.

Що Шевченко був обдарований критичним зміслом, то найкращим доказом цього є його міркування на тему своїх творів: „Скінчив переписувати . . . свої поезії за рік 1847. Шкода, що нема з ким тямущим прочитати. Михайло Семенович (Щепкин) не суддя в цій справі — він занадто захоплюється. Максимович — цей просто преклоняється перед моїм віршом. Бодяньський також. Треба буде підіждати Куліша. Він, хоч суворо, та все таки скаже правду. Зате йому не говори правди, якщо хочеш заховати з ним добрі взаємини“.⁴⁰ Цей критичний змісл можемо спостерігати в його міркуваннях на тему творів Лі-

³⁶ Див. повість „Капітанша“, стор. 228.

³⁷ Там же, стор. 256-7.

³⁸ Див. повість „Нещасний“, стор. 134.

³⁹ Див. повість „Музика“ на стор. 100.

⁴⁰ „Журнал“ з 18. III, 1858.

белъта, Сю, Гоголя, оповідань Мостовського, а найважливіше в характеристиках осіб його творів.

Та найбільше належить подивляти його просто геніяльну інтуїцію. А інтуїції потребує і науковець, головню винахідник, і вчений і суспільний діяч. Є вона просто необхідною для письменника і поета. І ця власне інтуїція є тим чинником, який у першій мірі складається на геній Шевченка. Та зовсім слушно зауважує Е. Фрідель: „Геній гряде в світі як якийсь загадковий фатум і промінювання надземської анонімної сили, яке часто і його самого наповняє грозою“.⁴¹

Не без значення буде теж і та заввага, що сучасна Шевченкові російська суспільно-політична думка не відзначалася глибиною, а тільки в першій мірі була зацікавлена більш практичними питаннями, проблемами практичного життя та практичного використання здобутків науки і застосування їх до життя. Це зовсім слушно підкреслює Масарик,⁴² як також і Ганс Кон.⁴³

IV.

Коли ми приступаємо до прослідження наявності західньо-європейських суспільних ідей у творах Шевченка, то мимоволі приходять на думку вислів Драгоманова: „Кожний повертав Шевченка, як йому треба“.⁴⁴ А може й не так повертав його, як приписував Шевченкові різного роду прикмети і погляди, які відповідали даному дослідникові, а недоцінював, а то й недобачав тих, які не відповідали бажанням та поглядам того ж дослідника.

Той же самий Драгоманов, обговорюючи політичну сторінку творів Шевченка, відбирає їм усяку вартість і твердить: „Шевченко не вирятував галицьких народовців від спілки з магнатством та ультрамонтанством. Мало того! По правді кажучи, молодший гурт галицький, купка раціоналістів і соціялістів, дуже мало прив'язується до Шевченка, а справді більш виросла од насіння і дощу з Московщини, ніж од насіння, посіяного Кобзарем . . . В »Кобзарі« трапляється чимало старовини, то не один із таких людей кінчав тим, що кидав Кобзаря й українство, а приставав до всеросійсько-московського вільнодумства і громадівства . . . В Галичині не було й таких гуртків . . . Хто придивлявся, як в Галичині зріс гурт раціоналістів і громадівців, той мусів бачити, що окрім зерен німецької науки, котрих дуже мало впало на галицькі громади, навіть студентські, помогла піднятих тому гурту

⁴¹ E. Friedel: „Kulturgeschichte der Neuzeit,“ Verlag Oskar Beck, München 1927, Seite 243.

⁴² Th. G. Masaryk: „The spirit of Russia,“ 1919, 1959, Vol. I and II.

⁴³ Hans Kohn: „The Mind of Modern Russia,“ Rutgers University Press, New Brunswick, 1955.

⁴⁴ М. П. Драгоманов: „Шевченко, українофіли і соціалізм“, Громада, Женева, стор. 101.

невелика повість Г. И. з «Отечественних Записок»... та кілька голов з «Что делать» Чернишевського, ніж увесь «Кобзар»⁴⁵. Послідовно з тим Драгоманов твердить даліше: „Критично-історичний же перегляд життя і писання Шевченкового може багато чому навчити... перш усього, що «Кобзар» є вже річ пережита... сам Шевченко був золотом, котре не оброблено... хиби ті... недостача широкої науки про світ та людей,⁴⁶... що українцям довелось пізніше москалів і всеросіян виступити на дорогу новоевропейського громадянства і до того... за перелицьованим на московсько-російський лад...“⁴⁷. Цікаве, що це власне заперечує українсько-советський дослідник політичної творчости Шевченка, Тмарченко, про що буде мова пізніше. В своїй дальшій критиці політичної творчости Шевченка Драгоманов каже: „Ми вже показали неподібність Шевченкового мужиколюбства до основ новішого соціалізму навіть якого-небудь Сен-Сімона. Ми бачили, які старі і вузькі Шевченкові думки і мрії про «правду й волю» й про те, як вона настане на землі — перед думками новоевропейського соціалізму“⁴⁷ і приходять до висновку: „Зовсім нема нічого дивного, що в Шевченка не було ясної і міцної думки про широкий прогрес громадський, не було її не тільки через те, що він не мав європейської науки, а і через те, що він був патріот, українофіл... не диво, що українському патріотові, коли він безпереривно не оглядався на Європу і в будущі часи, нічого не зосталося, як вперти свої очі назад, в 17-те століття“⁴⁸.

Тут не місце виказувати повну неслухність цієї критики творчости Шевченка, а то тим більше, що її виказала наглядно історія хоч би нових часів. Якщо йде про оцінку творчости Шевченка під оглядом суспільно-політичним, то погляди Драгоманова вповні поділяє і Євшан.⁴⁹ Він характеризує творчість Шевченка ось так: „Отак і лишився Шевченко на пів дороги... Сам він побіч ідеалізму гарячого, який виявив скрізь в погляді на світ, не міг створити ідеалу. Звідси його сентименталізм, гарячі вияви чуття... всі інші характеристичні риси творчости“⁵⁰. І даліше: „Річ у тім, що Шевченко, сам того не хочючи, став у незгоді з духом часу, не вмів оцінити нової течії,⁵¹ і... залутувався у політичних і національних ідеалах і ідеях, у його ясна тільки негативна ідея, а саме ненависть до кріпацтва, до сучасного болота життя. Але як наче говорити про те, як вийти з того, то зараз попада або в біблійну містику або в гайдамацтво, котре тут же

⁴⁵ М. П. Драгоманов: „Вибрані твори“, Прага, 1937 р., стор. 163.

⁴⁶ Там же, стор. 164.

⁴⁷ Там же, стор. 166.

⁴⁸ Там же, ст. 180.

⁴⁹ „Тарас Шевченко“, Статті М. Євшана — Київ 1911. В-во „Життя і Мистецтво“.

⁵⁰ Там же, стор. 17.

⁵¹ Там же, стор. 30.

він сам осудить“.⁵² Євшан приходить до переконання, що Шевченко: „На щастя жадних ідеалів не мав, а коли виступав в ролі пропагатора певних кличів, то не вмів їх сформулювати навіть так, якби був і зробив це пересічний партійний організатор. І ніякого »світогляду« ми з поезії Шевченка не витиснемо. Все це тільки вияв настрою . . . ґрун- том для такої поезії будуть, очевидно, тільки особисті глибокі пере- живання, а ніколи елемент розумовий“,⁵³ а вкінці каже: „Розумового елементу, елементу фантазії — його поезія не має. В справах твор- чости кермує ним передовсім інстинкт, велике чуття“,⁵⁴ і врешті дохо- дить до висновку: „Те, що Шевченко лише згадував своєю великою душею, розвивав далі свідомо дух Куліша“,⁵⁵ і „святкуючи пам'ять одного, не забуваймо про другого“.

І так, коли одна група критиків або цілковито або в великій мірі недоцінювала суспільно-політичного значення і ролі творів Шевченка, то знову з другої сторони деяка частина тих, які заторкали суспільно- політичну роль творчости Шевченка, посунулася надто далеко в пози- тивній її оцінці. І так проф. О. Цісик у своєму творі „Політичні поеми Шевченка“,⁵⁶ на основі листів Шевченка, а саме листа до Кухаренка: „Був я торік на Україні, був у Межигорського Спаса і на Хортиці і скрізь був і все плакав. Сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказалися“, і другого листа: „На Україну я не надіюся, там чортма людей, німці прокляті, більш ні- чого — я в марті їду за границю, а в Малоросію не поїду, бо там окрім плачу нічого не почую“,⁵⁷ та аналізи т. зв. політичних поем Шевченка — приходить до висновку, що в Шевченка „виринає ряд питань: Що спричинило той стан? Хто є винувником? Яке те нове по- коління? Яку ціль воно повинно собі поставити?“ та приходить до за- гального, докладніше не сконкретизованого висновку, що „відповідь на ці питання . . . ще сьогодні становить основу національно-політич- них, а подекуди і соціальних поглядів кожного свідомого українця“,⁵⁸ висновку надто сміливого і необоснованого, бо приписує Шевченкові повну розв'язку тих суспільних теорій, яким Шевченко не присвячу- вав окремих спеціальних студій, яких він ані зглиблював основно, ані старався їх розв'язати, а то тим більш неоправданого, що він бере до уваги тільки деякі, а то т. зв. політичні поеми Шевченка, написані в рр. від 4. X. 1843 до 25. XII. 1847, і то не всі, бо поминає: Іван Гус, Дівочі ночі, Хустина, Не завидууй багатому, Не женися на багатій, Невольник, Наймичка, Псалми, Маленькій Маряні і Минають дні, хоч сам каже, що „всі поеми з того періоду творять одну цілість і пропустити одну,

⁵² Там же, стор. 32.

⁵³ Там же, стор. 76.

⁵⁴ Там же, стор. 87.

⁵⁵ Там же, стор. 90.

⁵⁶ „Політичні поеми Шевченка“ — (три літа) — пояснив Омелян Цісик, Коломия 1925, Накладом „Загальної книгозбірні“.

⁵⁷ Там же, стор. 20.

значить затемнити цілість“. (Бере до уваги: Розрита могила, Чигирин, Сон, Чого мені тяжко, Пустка, Гоголю, Великий Льох, Суботів, Кавказ, Послання, Холодний Яр, Три літа та вкінці Заповіт).⁵⁸

Але на одному чи на кількох поетичних висловах не можна будувати суспільно-політичної теорії. Омелян Цісик обговорює в коротких словах також генезу політичних поем Шевченка, заторкає суспільно-політичні західньо-європейські та російські ліберальні стремління XIX віку, включно з існуванням масонських лож, та одначе не дає відповіді на те, чи Шевченко ясно ставив собі ті питання й евентуально як на них він реагував.

Дуже поетично і, так сказати б, високолетно, одначе безпідставно твердить О. Лотоцький, що „думки поета політичного змісту знайшли свій вираз головно в його поезіях“.⁵⁹ А якраз у листах, у „Журналі“ та в оповіданнях Шевченка можемо знайти найбільше і то найясніше виложених його політичних думок. Вірно підкреслює О. Лотоцький глибоке патріотичне почуття і ідею державної незалежности Т. Шевченка, але їх основно не аналізує. Завважає теж, що „тут не можемо шукати тої формальної точности, що в політичній програмі чи в політичному трактаті“. Але вже дуже барвисто і надто імлісто твердить: „І на тлі історичних образів та подій витворюється в Шевченка ціла діяльна програма відносин і національних (татарських, польських та московських) і державних... лунають відгуки страшної прийдешньої бурі, чується... заповіт... визволення шляхом збройної боротьби“.⁶⁰ А вже дуже ризиковно та й невірно твердить О. Лотоцький: „Поет не бажає повороту старих форм політичного життя на Україні. Гетьманщина не була його політичним ідеалом... перед очима поета ясным ідеалом стоїть республіканський устрій незалежної України... визнання авторитету народної влади та послуху їй“.⁶¹

Ясного потвердження цієї тези не знайдено в жадному з творів Шевченка. Бо ж такого важливого твердження не можна сперти на одинокому і то поетичному вислові Т. Шевченка: „Вашінгтона з новим праведним законом“. Тут потрібна аналіза всіх творів Шевченка, а вона може навести цілий ряд висловів Шевченка, які просто суперечать такому поглядові, як ось: „Спи, гетьмане, поки встане правда на тім світі“ („Чигирин“), чи „А тим часом пишними рядами виступають отамани, сотники з панами і гетьмани“ („Гайдамаки“), чи „Згадайте праведних гетьманів: Де їх могили?“ („Гайдамаки“), чи „Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинеться доля, козак заспіва: ні жида, ні ляха, а в степах України, дай то, Боже милий, блисне булава!“ („Гайдамаки“), як також: „А я, брате, таки буду сподіватись,

⁵⁸ Там же, стор. 2.

⁵⁹ О. Лотоцький: „Державний світогляд Шевченка“ — Твори Т. Шевченка — М. Денисюк, Том III, стор. 350.

⁶⁰ Там же, стор. 358.

⁶¹ Там же, стор. 367.

таки буду виглядати, жалю серцю завдавати“ („Чернець“), даліше: „Де поділась доля-воля, бунчуки, гетьмани?“ („Тарасова ніч“), і „Згада козак гетьманщину, згада та й заплаче“ („Тарасова ніч“). Та найсильнішим доказом будуть зізнання Андрузького,⁶² де він каже: „Шевченко був неумірованим представителем малоросійської партії в Слов'янськiм Товариствi, яке мало за цiль вiдновити гетьманщину, якщо можливо, то окремо, а якщо нi, то в Слов'янщинi. Тому менше нападав на ляхiв i був не вiд Слов'янщини. Вiн усiх монархiстiв називав падлюками, пiдбивав до бiльшої дiяльностi Слов'янське Товариство... з українських гетьманiв звеличував Мазепу“.⁶³ I доклад гр. Орлова закидає Шевченкови пропаганду гетьманщини.⁶⁴

Що Шевченко навiть i дуже гострими словами дорiкає деяким гетьманам за iхнi провини чи недотягнення, це є рiч зовсiм зрозумiла i вповнi оправдана, але з того нiяк не можна заключати, що вiн не признавав гетьманщини, чи що недоцiнював її, або не бажав повороту старих форм нашої влади. Якщо не навпаки, то все ж таки можемо тiльки заключати, що в цьому напрямi Шевченко не мав точно оформленого, ясного погляду, бо може i не вважав за вказане чи доцiльне над тiєю справою покищо основно застановлятися та її присвячувати окрему увагу.

Дуже влучну характеристику тодiшнiх полiтичних поглядiв подає Максим Славiнський: „Що це мав бути за лад, уявляли вони собi дуже туманно. У народникiв, що тодi мали велику бiльшiсть серед росiйського студентства, це були якiсь неяснi контури вимiряного народоуправства. У соцiялiстiв, що тодi зачинали овою експансiю, так само неозначенi контури якихось соцiялiстичних идеалiв. Про якiбудь точнi програми полiтичного порядку, про якубудь партiйно окреслену структуру — ще й не було мови. Все те прийшло пiзніше“.⁶⁵

Дуже коротко i просто — але й дуже невдачно — хоче розв'язати проблему А. Рiчицький.⁶⁶ Вiн попросту старається пояснити творчiсть Шевченка його „мужицтвом“. А ту „мужицькiсть“ добачає Рiчицький головно в свiтоглядi Шевченка, в його нацiоналiзми вбогого, мужицького народу, в ненавистi до панiв, у його замкнутостi, в його ворожостi до всього чужого („чужа чужина“), а особливо в його нiмцефобiї, яка пробивається так яскраво в рiзних його творах.

Правда, Шевченко був крiпацького походження i це мусiло мати досить сильний вплив на його погляди i на його творчiсть. Цього нiхто

⁶² Твори Т. Шевченка, я. в., Т. V, стор. 181.

⁶³ П. Зайцев: „Т. Шевченко“, я. в., стор. 175.

⁶⁴ „Наш Шевченко“ — Збiрник-Альманах на 1961 рiк, стаття Я. Падоха „Процес Шевченка“, стор. 170.

⁶⁵ Максим Славiнський: „Спогади“. „Америка“ з 3. i 22. серпня 1960. До того ж самого висновку дiйдемо, прочитавши твiр О. Оглоблина: „Люди старої України“. В-во „Днiпрова Хвиля“, Мюнхен 1959 р., а зокрема стор. 82—89, 95, 101-3, 124, 134, 139 (Сумароков), 142, 145, 154-55, 159, 196-7, 219, 224 i iн.

⁶⁶ „Шевченко в свiтлi епохи“ -- Видавництво „Космос“. Берлiн, 1923.

не може заперечити. Одначе є великою пересадю твердити, що це рішає про його творчість, чи навіть про її напрямні, і то ще протягом усього періоду його поетичної творчості. Навпаки! З впливом часу той вплив щораз слабшав, а, властиво кажучи, шляхетнів. Це можемо спостерігати й на його творчості, зокрема на таких його висловах, як „мужиковате ізданіє“, „мужицькі поняття“ тощо. В його „Журналі“ під датою 26. червня 1857 р. стрічаємося з поняттям „простацьке купецтво“, а під датою 3. XI. читаємо: „Видання вийшло трохи простакувате“. Також у повісті „Варнак“, на сторони 236, він пише: „Коли б я нічого не читав, нічим не захоплювався, не те було б із мене, був би собі простий хлібороб“. Знову ж під датою 1. X. читаємо: „Драма Потехіна »Суд людський — не Божий« — дрантя, та ще й з подробицями“, а дещо дальше: „Водевіль »Коломенський нахлібник« — водевіль ярмарковий“. Під датою 6. X. стрічаємо таку характеристику: „Після драми йшла »путаниця« — на думку тутешніх людей добре, а на мою думку — теж по-ярмарковому“; під датою 13. X. він подає таку характеристику: „Вона, справді, гарна і ще молода жінка, та, на жаль, трохи простакувата“.

Шевченко був високої міри естетом, який каже: „А де ж естетичне виховання жінки? А воно конечне для неї, як воздух!“ („Журнал“ з дати 6. II. 1858), який відчуває „ширу любов до прекрасного в природі і мистецтві“ („Журнал“ з 5. липня 1857), який ось як висловлюється про Лібельта: „Нині і Лібельт видався мені поміркованим ідеалістом і більше схожий на чоловіка з тілом, як на безтілесного німця“ („Журнал“ з 11. липня 1857), який писав до Бр. Залеського: „Дивись, милуйся... це так може навчити і виробити смак, як жадна велерозумна і велемовна естетика і філософія“ (Лист з 1853 року). А знов у листі до того ж Бр. Залеського з 10. лютого 1857 р. пише: „А захоплення це здобувається тільки глибоким розумінням краси, безмежности, симетрії і гармонії в природі“. В „Художнику“ також каже: „Хороший роман витончує уяву і убагороднює серце“.

Це все, як і інші твори Шевченка виказують, що він вповні позбувся тих поганих рис, які ми розуміємо під поняттям „мужицтво“. Не можемо заперечити, що в ньому є й багато рис його походження, але якраз ті чисті, шляхетні, етично високі риси, які характеризували здоровий національний організм.

Дуже цікаві й характеристичні є погляди Д. Тамарченка.⁶⁷ Він так характеризує творчість Т. Шевченка: „Та одначе повісті Шевченка безумовно просякнені »узагальнюючою силою справжнього мистецтва« (в супереч твердженням М. Шагінян) і тому третьорядним є питання, наскільки його поезія вища за прозу“⁶⁸ і дальше виводить: „Дослідження творчості Шевченка переконало нас у тому, що у нього

⁶⁷ Див. замітка 13.

⁶⁸ Там же, стор. 7.

вперше оформлюється стиль революційно-демократичного реалізму, вперше не тільки в українській, але і в російській літературі⁶⁹. І продовжує: „Трагедія Катерини, як і трагедія герценівських героїв полягає в зіткненні природного людського почуття з нелюдськими умовами життя“,⁷⁰ а далі (стор. 132) пояснює: „М. Драгоманов у творі »Шевченко, українофіли і соціалізм« рекомендував зівставити роман Герцена »Кто виноват« з Шевченковими картинами і думками про сім'ю в поемі »Катерина«, щоб переконатися в тому, що великий український поет зостався позаду передових громадських думок навіть у Росії“. Але таке зіставлення справді переконує нас у протилежному. Шевченко в свою „Катерину“ вдихнув усю силу своєї революційної зненависти до миколаївського режиму... Звідси ясно, наскільки був неправий Драгоманов, твердячи, що Шевченко в „Катерині“ розказав без усякого протесту, як батько та мати вигонили Катерину через наговори сусід“.

І твердить: „Коли вже в 1845 р. написав Шевченко »розкуються незабаром заковані люди«, то щойно через 10 років (в 1855 р.) про це заговорив і Добролюбов (»Дума при гробі Оленіна«)⁷¹ та доходить до висновку, що „Історичне значення Шевченка полягає в тому, що він був основоположником революційно-демократичного реалізму в українській літературі і зачинателем того стилю в російській літературі... Він склався і оформився задовго до того, як Чернишевський і Добролюбов поставили перед російською літературою завдання створити новий, революційно-демократичний реалізм. І це не випадково. Тягар подвійного гніту і соціального і національного“.⁷²

Однак незгідно з правдою твердить Тмарченко, що Шевченко не бачив ніякої можливості направи суспільних відносин, як тільки шляхом революції і винищення. Вправді на доказ цього можна б навести слова: „На гріхи і нестачі нашого вищого суспільства не варт звертати уваги. Поперше, тому, що воно малочисельне, а подруге, воно застаріле в моральних недугах, а старі недуги, коли й можна вилічити, так хіба героїчними ліками“ („Журнал“ з 26. червня 1857 р.). Але вже там він говорить: „Мені здається, що для нашого часу і для нашого напівграмотного суспільства конче потрібна сатира, але сатира мудра, благородна“ та що „середня кляса... це половина народу, це серце нації“.

Такому поглядіві суперечить також багато інших висловів Шевченка, як наприклад: „Подай душі убогій силу, щоб огненно заговорила, щоб слово пламенем взялось, щоб людям серце розтопило, щоб на Україні розлилось як благовонне кадило і рідні душі освітило“ („Неофіти“). Знов у „Журналі“ читаємо: „Анненков не показує тіні

⁶⁹ Там же, стор. 8.

⁷⁰ Там же, стор. 9.

⁷¹ Там же, стор. 66.

⁷² Там же, стор. 114.

озвірення на своїх лютих ворогів, навпаки, добродушно кепкує з них... клонюся перед тобою, один з апостолів“ (з 16. X. 1857) або: „О, коли б більше подібних жінок-матерей (як Репніна і Дорохова) тоді льокайсько-боярський стан у нас швидко вигубився б“ (з 31. X. 1857) або: „Пребагато ворушилося у мене на душі при зустрічі з сином мого колишнього пана. Але забуття минулому, а мир і любов теперішньому“ (з 14. IV. 1858).

Такому поглядіві перечать такі характери в його творах, як Віктор Олександрович у „Капітанші“, Антон Карлович в оповіданні „Музика“, Степан Осипович Прехтель у „Мандрівці“.

Такому поглядіві перечить такий монументальний твір, як його „Посланіє“, як і багато інших висловів поета, з яких можна б виснувати якраз протилежний погляд. Та — бачиться — і в те питання наш поет надто не вглиблювався і не думав розв'язувати цю науково-теоретичну проблему суспільного життя.

V.

В поясненнях до повісті Шевченка „Варнак“ проф. Дмитро Дорошенко (не подаючи даних) каже: „Це є один із найскравіших проявів Шевченкового руссоїзму — глибокої віри поета в незіпсованість і шляхетність народної душі“.⁷³ Так само каже й Павло Зайцев: „Шевченко майже без застережень вірив у теорію Ж. Ж. Руссо про те, що всі люди родяться добрими, а псує їх лише лихе виховання“.⁷⁴ та що: „Найнатуральніша філософія Забіли — це напевне відгук теорії французького філософа Ж. Ж. Руссо про життя в згоді з природою; погляди Руссо — поділяв і сам Шевченко“.⁷⁵

Не можна заперечити, що це була до певної міри „віра“ тієї доби. І видавана польською еміграцією в Парижі „Пулноц“ з 1835 р. в 5-му числі каже: „Бог створив чоловіка добрим“.⁷⁶ Це правда, що деяке потвердження цього погляду можемо знайти ще і в інших висловах Шевченка, як: „Якже себе поеднать із собачою панською кров'ю“ (Лист до В. Шевченка з 7. XII. 1859) чи „Помимо її аристократичної гнилої породи“ („Журнал“ з 31. X. 1857) чи також: „Благословенні будьте і час, і самота і ви, простосердні люди“ („Наймичка“). Та не зважаючи на все це, ніяк не можна твердити, немов би Шевченко поділяв погляди Руссо чи його послідовників у тому напрямі, що природа людини є добра, а тільки виховання робить її злою. У Шевченкових творах знайдемо багато таких висловів, які діяме-

⁷³ Твори Т. Шевченка, В-во Денисюка, Том VI, стор. 332.

⁷⁴ Там же, Т. VIII, стор. 358.

⁷⁵ Там же, Т. VII, ст. 305 (Капітанша).

⁷⁶ В. Шурат: „Основи Шевченкових звязків з Поляками“ — Записки НТШ. Т. СХІХ—СХХІІ, стор. 232.

трально суперечать такому поглядові. І так ми стрічаємося з такими твердженнями Шевченка: „Це правда, що окрім Бога і чорта в людській душі є щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трішки його розкриєш — цур йому“ (Лист до Я. Кухаренка з 30. VIII. 1842). В повісті „Художник“ читаємо: „Жадне в світі виховання не може її переродити“ та: „Бувають вийнятки і серед гарних жінок, бо ж природа безмежно різноманітна“ (там же). В повісті „Мандрівка“ поет каже: „А щодо кузини . . . то горбатого могила виправить“. Знов у „Журналі“ з 31. X. 1857 р. читаємо: „Помимо її аристократичної, гнилої природи в ній заховалося так багато простого, незалежного людського чуття і достоїнства“. Та може найясніше на цю тему висловлюється він у повісті „Близнята“: „Ще говорять, що живі, дитячі враження так живучі, що вмирають тільки разом з нами та що виховання нічого не зробить з юности, коли дитинство було оточене грубою декорацією“ та: „Що тебе так страшно змінило? Невже ж виховання?! Ні! Певніше, що виховання нічого не зробить з людини або зробить її банальною“ (Там же) та приходять до висновку: „А тому Степан Мартинович так і остався при своєму переконанні, що такі чуда діються єдине всемогутньою волею Божою і що він не припускає ані найменшого навіть впливу людини на людину“ (там же). Тут можна б навести ще й такий вислів: „Щоб воно значило? Дитинство їхне було зовсім однакове, а тепер така різниця?“ („Музика“). Ці вислови походять з різних часів творчості і то часів зрілих. Тож бачимо, що поет не йде слідами Ж. Ж. Руссо, а навіть робить скок у зовсім протилежному напрямі.⁷⁷ Та що найважніше! Він ніде не натякає ясно на проблеми порушувані Руссом, а, хоча в своїх творах, а з окрема в своїх оповіданнях мав так багато нагод видвинути ці проблеми. Це можна пояснити тільки тим, що Шевченко в першій мірі поет. Він не застановлявся глибше над цими суспільно-філософічними проблемами, він не студіював їх глибше, в тому напрямі не поглиблював філософічної думки та не старався розв'язати цю проблему. Якщо й висловлював які думки в тому напрямі, то тільки під впливом поетичного, хвилевого настрою. Може й знав проблему, але розвязка його безпосередньо не займала. Натомість інтересували його інші суспільно-політичні проблеми, які червоною ниткою тягнуться через усі його твори і творять стрижінь його суспільно-політичного „вірую“.

Сюди належить вимога самостійності, державної незалежності України. Вона тягнеться червоною ниткою через усі його твори від перших початків до останніх часів творчості. Ось найважливіші вислови зібрані хронологічно:

⁷⁷ Але остаточно і такі вислови, як „собача панська кров“, чи „помимо її аристократичної гнилої природи“, також не відзначаються вірою в доброту людської душі.

„Тарасова Ніч“ (1838 р.): „Де поділась доля-воля, бунчуки, гетьмани?“ „Згада козак гетьманщину, згада та й заплаче“.

„Гамалія“ (1842 р.): „І сором тут і сором там, вставать з чужої домовини, на суд Твій праведний прийти, в залізах руки принести і перед всіма в кайданах стать козакові“.

„Тризна“ (11. XI. 1843 р.): „Благослови всесильним словом на подвиг новий і суворий, на іскуплення землі, землі поруганної, забитої, чистішої кровію политой, когда-то щастливої землі“. „Він говорив, що общее благо должно любов'ю купить і з благородной отвагою стать за народ і зло казнить. Він говорив, що праздник жизни, великий праздник, Божий дар, должно пожертвувать отчизні, должно поставить под удар...“

„Чигирин“ (19. II. 1844 р.): „Спи Чигрине! Нехай гинуть у ворога діти! Спи гетьмане, поки встане правда на цім світі“.

„За думою, дума“ (30. XII. 1844 р.): „Не заревуть в Україні вольнії гармати“. „За честь, за славу, за братерство, за волю Вкраїни“.

„Сон“ („У всякого своя доля“, 8. VI. 1844 р.): „Поки сонце встане, поки твої малі діти на ворога стануть“.

„Суботів“ (21. X. 1845 р.): „Не смійтеся, чужі люди! Церква-домовина розвалиться, а з-під неї встане Україна і розвіє тьму неволі“.

„Великий Льох“ (21. X. 1845 р.): „Перша душа: „Дивлюся: гетьман з старшиною... я води набрала та вповні перейшла їм; а того не знала, що він їхав в Переяслав Москові присягати... от за що мене в рай не пустили... Друга душа: А мене, мої сестрички, за те не пустили, що цареві московському коня напоїла в Батурині, як їхав в Москву із Полтави... Третя душа: Я глянула, усміхнулась — та й духу не стало!.. Чи я знала, ще сповита, що тая цариця лютий ворог України, голодна вовчиця?..“

„Кавказ“ (18. XI. 1845 р.): „Мій Якове любий! Не за Україну, а за її ката довелось пролити кров добру, не чорну, довелось запить з московської чаші московську отруту“.

„Заповіт“ (25. XII. 1845 р.): „Кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте“.

Псалми Давидові (грудень 1845 р.): „Смирилася душа наша, жить тяжко в оковах! Встань же, Боже! Поможи нам встать на ката знову“. „Колись Бог верне волю, розіб'є неволю. Восхвалимо Тебе, Боже, хваленієм правим“.

„Мені однаково“ (1847 р.): „Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять і в огні її окраденую збудять“.

„Думи мої“ (1847 р.): „Вони вже убогі, уже голі, та на волі ще моляться Богу“.

„Союзникам“ (1847 р.): „Любітеся, брати мої, Україну любіть, і за неї безталанну, Господа моліть“.

„Хіба самому написать“ (1849 р.): „За що я Україну люблю? Чи варт вона того вогню святого?“ „А все таки її люблю, мою Україну широку“.

„Я не здужаю нівроку“ (22. XI. 1848 р.): Добра не жди! Не жди сподіваної волі! Вона заснула: цар Микола її прислав. А щоб збудити хиренну волю, треба миром, громадою обух сталить та добре вигострить сокиру“.

„Мандрівка“ (1858 р.): „Рішуча відмова того затурканого бідолахи мені надзвичайно подобалася. Це зачепило мою українську натуру. Це — таки справжня людина, а не безголосий раб, що тільки й знає говорити — »як зволите«“.

„Журнал“: „Я полюбив його за те, що він не понизив своєї національної й людської гідности“ (29. VII. 1857 р.).

„Помимо її аристократичної, гнилої породи в ній заховалося так багато простого, незалежного, людського чуття й гідности (31. X. 1857 р.).

„О! Коли б більше подібних жінок-матерей, тоді льокайсько-боярський стан у нас швидко вигубився б (31. X. 1857 р.).

А про оцінці тих висловів мусимо брати до уваги, що переважну частину своїх творів Шевченко хотів дати до друку, тож у своїх висловах мусів бути дуже обережний і числитися з вимогами цензури, яка тоді шаліла і то не тільки в російській імперії. Потвердження правдивості цієї тези можемо знайти в згаданих уже зізнаннях Андрузького на слідстві, як також і в згадках Костомарова, що Шевченко віднісся до деяких ідей Братства з „великою задирилістю і нетолеранцією, що було предметом часто суперечок між ними“.⁷⁸ А є дані на те, що причиною цих суперечок в Братстві було саме питання державности України.

Правда! Всупереч цьому твердженню можна навести деякі вислови поета, з яких пробиваються федераційні нотки, а саме: „А надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми Слав'яне . . . нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялися . . . нехай нерозмежованою останеться навіки од моря до моря слав'янська земля . . .“ (Передмова до поеми „Гайдамаки“) і „Придет ли мудрий вождь из среди вашей (Слов'ян), погасить пламенный роздора і слиет воедино любовію і братством могутственное плем'я?“ („Никита Гайдай“) — чи вкінці: „Оттак Німота запалила велику хату і сім'ю, сім'ю Слав'ян розєднала і нишком тихо упустила люту змію . . .“ „А на давнім пожарищі іскра братства тліла“. „Слава тобі Шафаріку, вовки, вовки, що звів єси в одно море слав'янської ріки“ (Поема „Єретик“). Та перші два твори писані в 1840-му р. і, якщо це не є звичайні поетичні вислови, і тоді ще Шевченко думав федераційними категоріями, то, як

⁷⁸ П. Зайцев: „Життя Т. Шевченка“. Нью Йорк — Париж — Мюнхен, 1955, стор. 151.

бачимо, ці думки вже не приходять в пізніших творах, бо ж навіть заспів до поеми „Єретик“ є звичайною поетичною фразою без жадного означеного змісту. А не слід забувати, що це був час всеслов'янського з'їзду в Празі (1848 р.). Та й федерація була можлива тільки під умовою повної державної незалежності України, як це бачимо в Костомарова „Книга Битія“. І не можемо заперечити, що Шевченко ні на одну кому не відступив від вимоги повної державної незалежності України. Якщо ж візьмемо до уваги що тоді найвищою мрією, і то туманною, як бачимо зі спогадів Славинського, була більша чи менша автономія, а про самостійність ніхто не мріяв, ані Драгоманов, ані навіть Франко, що ще перші універсали Центральної Ради стояли на позиціях федерації, то мусимо подивляти ту геніяльну інтуїцію поета, інтуїцію, яка щойно по упливі пів століття починає прибирати у нас ясні, точно окреслені, стихійні форми і вже не сходить з політичного овиду. То ж Шевченка можемо назвати „першим українським державником“.

Правда! В західній Європі ідея національної державності вже здобуває тоді ж повне право громадянства. Видвигнули її наполеонські війни, за якими йшло національне відродження. Боеві, патріотичні пісні і кличі лунають по цілій Європі, себто по цілому, знаному тоді світі.⁷⁹

Повстає тепер питання, чи Шевченко думав і творив під впливом тих гасел, чи, може, ідея державної незалежності України зродилася в нього незалежно від тих західньо-європейських кличів, чи, вкінці, рівнобіжно з ними?

Що Шевченко був з цими західньо-європейськими кличами вповні обзнайомлений, це не має жадного сумніву. Він був докладно познайдомлений з польським самостійницьким рухом і літературою, а почасти через неї і з західньо-європейськими. Він часто зустрічався з польськими повстанцями. „Я чув від Мосговського дуже багато цікавих подробиць про революцію 1830 р.“ — каже він у своєму „Журналі“ з 16. червня 1857 р., жив дружньо з декабристами, зустрічався з петрашевцями, читав західньо-європейські твори (Кернера), то ж мав усі дані, щоб докладно обзнайомитися з тим рухом і виробити собі ясний погляд на ці всі питання часу і доби. Одначе не виключене було б і те твердження, що в Шевченка діяла реакція на російський шовінізм тієї доби.⁸⁰ Шовінізм той, який не признавав українцям навіть права на мову, не говорячи вже про право на яку небудь автономію, тим менше самостійність, шалів тоді не тільки серед членів офіційної Росії. Ним відзначалися і російські поступовці та революціонери, починаючи від Пестеля, Белінського та інших. Вийняткові таких, як Герцен, була

⁷⁹ Масарик, я. в. Т. I, стор. 211-12, 287-92, 347 і ін.

⁸⁰ „Були і випадки, коли Шевченкові доводилося гостро реагувати на російський націоналізм“ — каже П. Зайцев у творі „Життя Т. Шевченка“, я. в., стор. 321.

мінімальна кількість. А Шевченко це бачив ясно. Доказом цього є вже хоча б і та обставина, що він відмовився від співпраці в „Парусі“ І. Аксакова, який у своїй слов'янській програмі поминув український народ.⁸¹

Супроти цього всього було б дуже ризиковно твердити, що Шевченко діяв тут під впливом чи то польських, чи російських, чи західно-європейських думок та кличів. На це не маємо жадних безпосередніх доказів. Могли тут діяти і внутрішні спонуки, як ось роздумування над нашим минулим. Мабуть, будемо далеко ближче правди, коли будемо твердити, що це був тоді „дух часу та доби“, що ті ідеї „плавали в повітрі“, що вони були наче та народна пісня, якої джерело губиться в історії, а Шевченко їх збагнув та скріпив силою своїх почувань та свого генія.

Однак слід зауважити, що він не вглиблювався в проблему форм державного устрою України, не присвячував йому окремої уваги і всякі комбінації на цю тему, а зокрема чи він виображав собі будучий устрій як „народньо-правний“, чи „демократичний“, чи „гетьманський, чи може „республіканський“ — не мають наукових основ.

Д р у г и м суспільним принципом Шевченка, навіть більш консеквентно переведеним від попереднього, вимогою, від якої нема у нього жадного відхилення — є вимога свободи одиниці, признання людині її права і гідності. Цю вимогу — безпосередньо чи посередньо — можемо знайти майже в кожному творі і поетичному і прозовому. Ось найважливіші його вислови:

„Гамалія (1842 р.): „І сором тут, і сором там, вставать з чужої домовини, на суд Твій праведний прийти, в залізах руки принести і перед всіма в кайданах стать козакові“.

„Сон“ („У всякого своя доля“ — 1844 р.): „Пошлем думу аж до Бога Його розпитати, чи довго ще на тім світі катам панувати?“ „А між ними, запеклими, в кайдани убраний, цар всесвітній, цар штемпом увінчаний, в муці, в каторзі — не просить, не плаче, не стогне. Раз добром налите серце звик не прохолоне. А де ж твої думи, рожеві квіти? Доглядані, смілі, викохані діти? Кому ж ти їх друже, кому передав? Чи може навіки в серці заховав? Ой не ховай, брате! Розспіх їх, розкидуй! Зійдуть і ростимуть і у люди вийдуть!“

„Суботів“ (1845 р.): „І розвіє тьму неволі, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти“.

„Холодний Яр“ (1845 р.): „По якому правдивому, святому закону і землю всім даною і сердешним людом торгуєте?“

„Псалом LXXXI“ (1845 р.): „Доколі будете стяжати і кров не-

⁸¹ І коли Аксаков в своїй слов'янській програмі, поміщений у „Парусі“, поминув український народ, Шевченко відмовився від співпраці в „Парусі“, про що просив Його Аксаков — див. Твори Т. Шевченка, — М. Денисюк, я. в. Т. IX, стор. 310.

винну проливать людей убогих, а багатим помагать судом лукавим?“
„Царі — раби, однакові сини перед Богом!“

„Чернець“ (1847 р.): „У Києві, на Подолі, братерська наша воля, без холопа і без пана, сама собі в жупані, розвернулася весела“. „І за Україну молитися святий чернець пошкандибав“.

„Г. З.“ (1848 р.): „Немає гірше, як в неволі, про волю згадувать . . . , а я про тебе воленько моя, оце нагадую. Ніколи ти не здавалася мені такою свіжо-молодою і прехорошою такою, так як тепер на чужині та ще й в неволі“.

„Царі“ (1848 р.): „Бо де нема святої волі, не буде там добра ніколи, на що ж себе таки дурить?“

„Буває в неволі іноді згадаю“ (1850 р.): „Оце воля спить. Лягла вона славно, лягла ж вона вкупі з нами-козаками. Бачиш, як лежить! Неначе сповита! Тут пана немає: Усі ми однаково на волі жили, усі ми однаково за волю лягли, усі ми й встанем“.

„Юродивий“ (1857 р.): „І вас, споборники святої волі із тьми, із смрада, із неволі, царям і людям напоказ, на світ виведу надалі“.

„Сон“ (А. Марковичці) (1858 р.): „І сниться їй: той син Іван — і уродливий і багатий, уже засватаний, жонатий, на вольній, бачиться, бо й сам уже не панський, а на волі і на своїм веселім полі у двох собі пшеницю жнуть“.

„Музика“ (1857 р.): „Чи багато з вас, панове, що маєте хоч одну кріпацьку душу, посадить біля себе кріпака, хоч би людина ця була найбільшим генієм у світі? Ручу, що нікого не знайдеться, окрім правдиво благородного Павла Карловича. Тарас Федорович сидів між пустунками Лізою і Натусею!.. Чудова, благородна рівність! Ось так треба жити між собою людям!“

„Благородне почуття! — подумав я. — Це значить стояти понад пересудами віку. Давно б пора так думати і почувати“.

„Капітанша (1857 р.): „О виховання! Знаному негідникові, що має високу рангу ми привітно кланяємося на вулиці, приймаємо його у себе . . . і не боїмося, що ця отруйна тварина своїм подихом заразить наших дітей; а як здібаємо на вулиці людину просту, без ранги, що своєю безкорисливістю та щирістю може нам такі послуги й робила, то ми на неї і не глянемо, а коли й глянемо, то так ласкаво, що краще б і не дивитись! Це в нас зветься пристойністю! Мерзота та й годі!“

„Мандрівка“ (1858 р.): „Оригінал великий мій Трохим, але що найбільше мені в ньому до вподоби, так це те, що він не має ані крихти льокайської вдачі (стор. 188) . . . , а інший . . . кричить розпинається за нові ідеї, за цивілізацію, за людство, а »мужиков под прес кладьот вместе со свекловичей«“.

„. . . Це таки справжня людина, а не безголосий раб, що тільки і знає говорити »як зволите« . . .“

„Близнята“ (1855 р.): „Щасливий, стократно щасливий той чоловік, що потрапив одіпхнути од себе все недостойне людини і задолитися тільки добром, придбаним власною працею“.

„Художник“ (1856 р.): „Але мені прикре було твоє пониження. Тільки пес лиже руку свого пана“.

Коли ми будемо шукати за цією загально-людською вимогою в західно-європейській суспільно політичній і науковій ділянках, то побачимо, що ця тема є багато старша, більш опрацьована та й популярна, ніж попередня. Свобода і гідність одиниці, права людини — це теми, які можемо віднайти вже в старинних як греків, так і римлян. Вправді, там була ще та проблема, кому признати статус людини, бо невільник в їхніх очах не був людиною. Та вже середні віки, під впливом християнства, признають те право кожній одиниці, без огляду на її суспільний стан. Ця ідея мала на Заході фанатичних прихильників та коштувала море жертв і крові. Одначе чи в тому напрямі Шевченко конче потребував західних зразків, чи йому треба було спеціальної наукової чи духової спонуки або заохоти? На це не маємо жадного, безпосереднього доказу. Навпаки! Таж Шевченко мав значно ближчих учителів, безпосередніх побудників у тому напрямі. Він же ж мав своє походження, свою школу від першого свого дитинства, він же ж мав і другого учителя, з яким не розлучався головно в тяжких хвилинах свого життя, а саме Біблію. Про неї він висловлюється: „Свята, божественна книга! Вона в мене єдине пристановище, покров мій і надія“.⁸² Подібних висловів можна знайти багато в його журналі, листах і творах як поетичних, так і прозових.

Очевидно, — ці західно-європейські кличі, які він безперечно знав, могли його сильно скріпити та утвердити в цих переконаннях і поглядах, могли додати заохоти та підйому, та важко твердити, що вони були основним джерелом, з якого черпав свою силу та своє надхнення. І тут, як і попередньо — можемо говорити про дух часу, про світову течію, про рівнолеглість, але тажко сказати, що він діяв тільки під впливом тих кличів, які він зачерпнув із Заходу.

Як вже згадано Дж. В. Сабіне твердить:⁸³ „Ніщо не характеризує так повно політичну думку 19-го віку, як віра в можливість поступу та щастя під проводом і егідою розуму“. А розум ідентифіковано тоді до певної міри з „природним правом-законом природи“. Французи навіть улаштували трон для новітньої „богині розуму“, яка однак скоро злетіла з трону.⁸⁴ І не можна заперечити, що і ця течія не була Шевченкові чужа, а навіть деякі вислови в його творах вказували б, що

⁸² Див. повість „Варнак“ — Твори Т. Шевченка, Т. VI, стор. 268.

⁸³ Див. замітка ч. 2, я. в., стор. 550.

⁸⁴ Кант уважає, що це є „Загальним обовязком людей взнестися до ідеалу моральної досконалости, якого джерелом є розум (лежить в царині розуму)“.

(E. Kant: „Religion innerhalb der Graenzen der blossen Vernunft“ 3-es Stück, 1-te Abth. VII).

він нею захоплювався. Ось найважливіші його вислови на ту тему хронологічно взяті:

„Пустка“ (1844 р.): „Може ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу“.

„Суботів“ (1845 р.): „І розвіє тьму неволі, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти“.

„Кавказ“ (1845 р.): „Встане правда, встане воля, і Тобі одному поклоняться всі язики вовіки, вовіки“.

„А. О. Козачковському“ (1847 р.): „Благаю Бога, щоб світало, мов волі сонця, світу жду“.

„Буває іноді старий“ (1849 р.): „Добре тому жить, чия душа і дума добро навчилася любить“.

„Мов восени таки похожі“ (1849 р.): „Боже милий! Як хочеться жити і любити Твою Правду!“

„Назар Стодоля“ (1855 р.): „Чи стоїть же жінка, хоч би вона була дочка німецького цезаря, чи стоїть вона такого добра, як людський розум?“

„Наймичка“ (1853 р.): „Гей ви агрономи-філянтропи! Вигадайте замість серпа якусь іншу машину — ви тим зробите велику послугу людям, засудженим на тяжку працю для людства“.

„Лист до Анастазії Толстої“ (9. I. 1857 р.): „Як золото з огня, як немовля з купелі, виходжу я тепер з темрявого чистилища, щоб розпочати новий, благородніший шлях життя. І це я називаю істинним щастям, якого Шатобріянам і вві сні не побачити“.

„Журнал“ (27. VIII. 1957 р.): „Великий Фультоне і Уатте! Ваша молода, та не з дня на день, але з години на годину підрастаюча дитина скоро проковтне й кнути і корони, а дипломатами і поміщиками тільки закусить, потішиться, мов школяр цукорком. Що почали у Франції енциклопедисти, докінчить на нашій планеті ваша, геніяльна, велика дитина. Благаю тільки довготерпеливого Бога, щоб трохи хоть скоротив мою терпеливість“.

„Муза“ (1858 р.): „І учи, учи неложними устами сказати правду“.

„Подражаніє XI псалму“: „Возвеличу отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово“.

„Подражаніє Ісаї, глава XXXV“ (1859 р.): „Тоді, як Господи, святая на землю правда прилетить хоч на хвилиночку спочить, незрячі прозрять, а кривії, мов сарна з гаю, помайнуть. Німим отверзуться уста, прорветься слово як вода“.

„І не верстовії, а вольнії, широкії, скрізь шляхи святії простеляться, і не знайдуть шляхів тих владики, а раби тими шляхами, без гвалту і крику, посходяться до купи, раді та веселі, і пустиню опанують веселії села“.

„Осії глава XIV“ (1859 р.): „Скажи, що правда оживе, натхне, накличе, нажене не ветхее, не древле слово розтлінное, а слово нове між люди криком понесе і люд окрадений спасе од ласки царської!“

„Молитва — 4“ (1860 р.): „Роботящим рукам, роботящим умам, перелого орать, думать, сіять, не ждять і посіяне жать, роботящим рукам“.

„І тут і всюди“ (1860 р.): „Сонце йде і за собою день веде. І вже тії хребетносили, уже ворущаться царі . . . і буде правда на землі“.

„О люди, люди“ (1860 р.): „Чи буде правда між людьми? . . . Повинна быть, бо сонце встане і осквернену землю спалить“.

„І день іде“ (1860 р.): „І день іде, і ніч іде, і голову схиливши в руки дивуешся: Чому не йде апостол правди і науки?“

Тут можна б з більшою дозою правдоподібности говорити про західньо-європейські впливи, бо він говорить і про західньо-європейські винаходи, про енциклопедистів, про німецького цезаря, про апостола правди і науки, силу людського розуму і ін.

Проте й тут важко говорити про виключні впливи західньо-європейської думки. Правда! Шевченко признає велику ролю розумові, хоча її ясно не окреслює, та все ж таки в нього переважають і творять головну силу такі почування. Він має безмежну віру в силу слова, він вірить у силу і можливість впливу на людські думки, почування і волю. Їа, що більше! Вся майже його сила лежить таки в глибині його почувань, які з надлюдською майже силою б'ють з усіх його творів, почувань, які творять велич його духа. А тієї західньо-європейської тези про силу — чи то всемогутність — людського розуму, Шевченко — поза декількома захопленими висловами — докладніше не розроблює і не творить жадної теорії.

Тут маємо дальший наглядний доказ, що він західньо-європейських кличів не приймав на сліпо, безкритично, але їх перетравлював у глибині свого розуму, а ще більше в горнилі свого широго і ніжно відчуваючого серця. А воно не дозволяло йому йти до крайніх консеквенцій, які запроваджували людину до абсурду, в сліпу вулицю. Своєю інтуїцією він з'умів затримати міру в взаєминах між розумом і почуваннями, між цариною діяння „чистого розуму“ й „цариною почувань“. І навпаки! Своїм почуванням, які його підносили високо понад районі доступні т. зв. „чистому розумові“, він призначав більше місця і сили ніж діянню „чистого розуму“.

Лишилася б до обговорення ще одна дуже важлива й дуже актуальна ділянка з західньо-європейської думки тих часів, ділянка актуальна, а тоді модна. Це ділянка суспільно-економічна, ділянка більш чи менш крайніх соціальних та соціалістичних теорій, які були „камением преткновенія“ тієї доби.

Чи дається завважити вплив цих теорій на спосіб думання і творчости Т. Шевченка?

Ніхто не може заперечити, що про всі ті течії Шевченко був дуже добре поінформований. Та ж вистачило читати тільки російські й польські твори тієї доби, з якими Шевченко був досконало познайомлений і не треба було навіть звертатися до чужомовних творів, щоб станути віч-на-віч з тією проблемою. Соціалізм! Слово, яке з однієї сторони викликало почування крайнього, а то таємно-містичного захоплення, а з другої сторони був це символ грози. Соціалізм — який глибоко вірив та обіцяв, що „свобідні народи“ легко дійдуть до взаємного порозуміння, бо ж „не чужого ми бажаєм“, і тоді настане на землі „тихий рай“.

Ця проблема з природи речі лежала Шевченкові на серці і він, бачиться, з нею не міг собі дати ради. Він може найбільш відчував той соціальний гніт, суспільну несправедливість, той страшний дисонанс у суспільному устрою і явно й сильно висловлював своє обурення в найрізномордніших його творах як поетичних, так і прозових, як ось такі вислови:

„Псалми Давидові LXXXI“ (1845 р.): „Між царями й судіями на раді великій, став земних владик судити, небесний Владика. Доколі будете стяжати і кров невинну розливать людей убогих, а багатим судом лукавим помагать?“

„Псалом СХІ—ІХ“ (1845 р.): „Окують царей неситих в залізнії пута і їх, славних, оковами ручними окрутять, і осудять губителєй судом своїм правим і вовіки стане слава, преподобним слава“.

„Княжна“ (1847 р.): „А патріот, убогих брат, дочку й теличку однімає у мужика“.

„Сон“ (1847 р.): „Твої люди окрадені, а панам лукавим нашо здалася козацькая, великая слава“.

„Людей закували та й мордують. Ой пани, пани християне!“

„І виріс я на чужині“ (1848 р.): „І не в однім отім селі, а скрізь на славній Україні людей у ярма запрягли пани лукавії . . . Гинуть, гинуть у ярмах лицарські сини. А препоганії пани жидам, братам своїм хорошим, останні продають штани“.

„Воно може б так і сталось, якби не осталось сліду панського в Україні“.

„Якби тобі довелось“ (1849 р.): „А там панич несамовитий, недоліток таке творить — сердешну дівчину мордує. Сердешна дівчина кричить — прибігли хлопці — не рятують, — бояться пана“.

„Полякам“ (1850 р.): „Оттак то ляше, друже-брате, неситії ксьондзи, магнати нас порізнили, розвели, а ми б і досі так жили“.

„Наймичка“ (1853 р.): „Та молодому корнетові горілка, а може й виховання перешкодили бути чесним — саме тому, що він був благородної крові“.

„Журнал“: „Як цар вийде на таку гору, то не надармо: він зробив це, щоби своїм ненаситним оком оглянути навкруги“. — „На

гріхи і нестачі нашого вищого суспільства не варт звертати уваги. По-перше тому, що воно малочисельне, а по-друге, що воно застаріле в моральних недугах, а старі недуги, коли можнавилічити, так хіба героїчними ліками“.

„Неофіти“ (1857 р.): „І огнем-сльозою упаде колісь на землю і притчею стане розпинателем народнім, грядущим тиранам“. — „О суєслови! На жидах? Не на жидах, на вас лукавих святая кров Його... Кати!!! Та цур же вам, новим фараонам та кесарям-людодідам...“ — „І кого, кого, кого благаєте благії, раби незрячії, сліпії? Чи ж камінь милує кого? Моліться Богові Святому, моліться правді!“ — „О Нероне! Нероне лютий! Божий суд правдивий, наглий серед шляху тебе осудить . . . припливуть і прилетять зо всього світа святії мученики — діти святої волі; круг одра, круг смертного твого предстануть в кайданах і . . . тебе простять: вони брати і християни, а ти: собака, людодід, деспот скажений . . .“

„Юродивий“ (1857 р.): „Безбожний царю, творче зла, правди гонителю жестокий! Чого накоїв ти на землі!“

„Молитви“ (1860 р.): „Царів, кривавих шинкарів у пута кутії окуй, в склепу глибоко замуруй . . . мені ж, о Господи, подай, любити правду на землі . . .“

„Саул“ (1860 р.): „На полі вольнім вольно пас чабан, було, в своїому раї і гадки-гадоньки не має: пасе, і доїть, і стриже свою худобу та співає. Аж ось — лихий царя несе з законами, мечем, катями, з князями, темними рабами“.

„О люди“ (1860 р.): „О люди, люди небораки! Нашо здалися вам царі? Нашо здалися вам псарі? Ви ж такі люди, не собаки“. — „Чи буде суд, чи буде кара царям, царят на землі?“

На основі аналізу творів Шевченка мусимо дійти до переконання, що й він добачав корінь усього лиха в інституції панів і царів.

Та одначе мусимо признати повну слушність Драгоманову, Євшанові та іншим соціалістичним критикам, які дорікали Шевченкові, що в нього „не було думки про прогрес історичний“, що він „не витягнув повних консеквенцій“, що він тут „спинився на пів-дороги“.

Критичний змісл Шевченка, а ще більш глибоко та ніжно відчуває серце, як також загострене відчуття справедливости, веліло йому не замикати очей і на цю обставину, що й між панами є люди. Що й між ними є чесні характери, що й між ними є люди шляхетних почувань, люди, які широко бажають добра. Він же ж ніяк не міг замкнути очей на факти, з якими так часто зустрічався, на події, які бачив на свої власні очі.

І ще одна дуже важлива обставина! Як вже згадано, Шевченко не бачив одинокої розв'язки проблеми виключно в революції. Він глибоко вірив у можливість переконання других, у можливість переро-

дження людей, у силу слова, можна сказати магічну силу, що пробивається з різних слів, як ось:

„Сон“: „У всякого своя доля“.

Псалом LIII (1845 р.): „Помолюся Господеві серцем одиноким і на злих моїх погляну не злим моїм оком“.

„Моїм союзникам“ (1847 р.): „Ворогів забудьте, други, і не проклинайте“.

„Ну! Що б здавалося“ (1848 р.): „Ну! Що б здавалося слова! Слова та голос — більш нічого! А серце б'ється, ожива, як їх почує. Знать од Бога і голос той і ті слова ідуть між люди!“

„Марина“ (1848 р.): „Даруй словам святую силу людськеє серце пробивать, людськії сльози проливать, щоб спала тихая печаль“.

„Пророк“ (1848 р.): „Слова його лились, текли і в серце падали глибоко і ніби тим огнем пекли холодні душі“.

„Нещасний“ (1855 р.): „Найзапекліший злочинець занепадає духом од єдиного слова“.

„Журнал“: „На гріхи і нестачі нашого вищого суспільства не варт звертати уваги... А середня кляса... це половина народу, це серце нашої нації“ (26. червня 1857 р.). — „Пребагато ворушилося у мене на душі при зустрічі з сином мого колишнього пана. Але забуття минулому, а мир і любов теперішньому“ (14. вересня 1857 р.). — „Декабрист Ів. Ал. Анненков не показує і тіні озвірення на своїх лютих суддів, навпаки, добродушно кепкує... Клонюся перед тобою, один з апостолів“ (16. жовтня 1857 р.). — „О! Коли б більше подібних жінок-матерей (як Дорохова і Репніна), тоді льокайсько-боярський стан у нас швидко вигубився б“ (31. жовтня 1857 р.).

„Неофіти“ (1857 р.): „Подай душі убогій силу, щоб огненно заговорила, щоб слово пламенем взялось, щоб людям серце розтопило, щоб на Україні розлилось як благовонное кадило і рідні душі освятило“. — „І без огня і меча стратеги Божії воспрянуть і тьми і тисячі поганих перед святими побіжать! Моліться братія!“

„Подражаніє XI псалму“ (1859 р.): „Возвеличу отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово!“

„Подражаніє Єзекіїлу“ (1859 р.): „Минуть, уже потрохи і минають, дні беззаконія і зла“.

„Не нарікаю я“ (1860 р.): „Орю свій переліг, убогу ниву, та сію слово. Добрі жнива колись будуть“.

„Бували війни і військові чвари“ (1860 р.): „Минуло все та не пропало. Остались шашелі: гризуть, жеруть та глять старого діда. А од коріння любо, тихо зелені парости ростуть. І виростуть; і без сокири аж зареве та загуде, козак безверхий упаде, розторочить трон, порве порфиру, роздавить вашого кумира, людськії шашелі! Не стане ідола святого і вас не стане!“

Та глибока віра в можливість поправи суспільних відносин про-
бивається з „Неофітів“, виповняє ціле „Послання“, а також пробива-
ється в усіх його прозових творах, як „Мандрівка“, „Музика“ і ін.

VI.

Реасумуючи все це, приходимо до висновку, що Шевченко без-
перечно знав сучасні західньо-європейські суспільно-політичні думки
та ідеї, однак в усіх своїх творах не захоплювався ними безкритично,
не наслідував їх „насліпо“, не старався їх уйняти в якусь теоретичну,
мертву систему, а тільки старався їх оцінити в глибині свого ума, ва-
жив їх унутрі свого серця та старався збагнути силою своєї геніяль-
ної інтуїції. Так отже важко є говорити про впливи в повному того
слова значенні, а радше про духа часу, про вимоги доби, про рівно-
рядність.

І так він дав — та ще сьогодні дає — нашому суспільному орга-
нізмові ці первні, ці вартості духової категорії, ці — говорячи модер-
ними словами — вітаміни, що їх народ потребує для свого розвитку
й росту. І так сьогодні, коли суспільний організм починає потопати
в заливі матерії, він силою свого духа впроваджує нас у сферу ідей
та духових вартостей; коли інтернаціонал почав переможний похід по
світі, він силою своєї інтуїції висуває на перший плян національну
ідею; в нашому світі крайнього егоїзму чи егоцентризму ставляє нам
перед очі силу і вагу альтруїзму, посвяти для добра народу; в часах
загальної зависти й ненависти він кличе з глибини душі: „Обніміте,
брати мої, й найменшого брата“; в часи недовірства й безвірства став-
ляє нам перед очі християнську віру, яка „одинок може боротися
з тією безнадією,⁸⁵ вкінці в часах зневіри та песимізму проголошує
подум'яні слова: „Встане Україна, світ сонця засвітить і помоляться
на волі невольничі діти“.

Тут лежить непроминаюча сила Шевченкового духа.

⁸⁵ Диви лист до кн. В. Репніної з 1. січня 1850 р.

ЗАГАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА ПРЕДМЕТУ

- 1 Наукове Товариство ім. Шевченка, Бібліотека українознавства, ч. 4. Нью Йорк — Париж — Мюнхен 1955, Павло Зайцев: „Життя Т. Шевченка“ (400 сторін).
- 2 М. Костомарів: „Книги Битія Українського Народу“, В-во Говерля, 1958, Нью Йорк.
- 3 М. Евшан: Т. Шевченко — Статті. В-во „Життя і мистецтво“. П. Барський, Київ 1911.
- 4 Проф. д-р Б. Крупницький: „Основні проблеми історії України“ (циклостиль).
- 5 І. Франко: „Шевченко героєм польської революційної легенди“ — О. Франко, „Життя і слово“, Т. I і II, стор. 378—402.
- 6 М. П. Драгоманов: „Вибрані твори“, Прага 1937. Накл. Т-ва укр. поступових Товариств — „Шевченко, українофіли і соціалізм“, Т. III, стор. 162—192.
- 7 М. П. Драгоманов: „Шевченко, українофіли і соціалізм“, Громада, Женева, 1879.
- 8 УВАН у США: Науковий збірник I, Нью Йорк 1952 — а) Проф. Д. Горняткевич: „Маларський цикл Шевченка „Притча про блудного сина“, стор. 22—36; б) Ол. Оглоблин: Григорій Покас і його „Описаніє о Малой Росії“, стор. 62—73; в) Наталя Полонська-Василенко: „До історії повстання на Запоріжжі в 1868 р.“ стор. 85—103.
- 9 „Політичні поеми“ (три літа) — пояснив Омелян Цісик, Коломия 1925, накладом „Загальної Книгозбірні“.
- 10 І. Свенціцький: „Шевченко в світлі критики і дійсности“, Львів 1922, вид. „Діла“.
- 11 Записки НТШ, Т. СХІХ—СХХІІ, В. Щурат: „Основи Шевченкових звязків з Поляками“.
- 12 Р. Задеснянський: Критичні нариси — Т. II, „Апостол української національної революції“, В-во „Українська критична думка“ (без дати).
- 13 Повне видання творів Т. Шевченка, В-во Денисюка, Чикаго 1959: Т. I, Т. III, Т. V, Т. VI, VII, VIII, IX, X.
- 14 Український Науковий Інститут, Варшава — Львів: Повне видання творів Т. Шевченка, Т. VII (рік 1934), Т. VIII (р. 1936), Т. IX (р. 1936), Т. X (1936), Т. XI.
- 15 Т. Шевченко: Твори, Т. III, Київ — Ляйпціг, „Укр. Накладня“, Коломия, Вінніпег.
- 16 Д. Тамарченко: „Творчість Т. Шевченка і російська революційно-демократична література“, Академія Наук УРСР, 1944 (сторін 144).
- 17 Всеукраїнська Академія Наук УРСР: „Шевченко і його доба“, Держ. Вид. Укр. під редакцією С. С. Єфремова, М. М. Новицького і П. П. Филиповича.
- 18 Є. О. Ненадкевич: „Творчість Т. Шевченка після заслання (1857-8)“, Державне видавництво художньої літератури, Київ 1956.
- 19 Збірник праць 6-ої наукової шевченківської конференції, В-во Академії Наук Української РСР, Київ 1958, сторін 378.
- 20 Я. Д. Дмитерко: „Загально-політичні і філософські взгляди Т. Г. Шевченка“, В-во Академії Наук СССР, 1954, Інститут філософії (ст. 124).
- 21 Sabine G. H.: „A History of political theory,“ 1937, 1950, 1958. (H. Holt Co., N. Y.).
- 22 S. Harcave: „A History of Russia“ (copyright 1956 by J. B. Lippincott Co. 1952-1953).
- 23 A. G. Mazour: „The first Russian revolution 1825“ (Decembrists) — University of California Press, Berkeley, 1937.
- 24 Thomas G. Masaryk: „The spirit of Russia,“ 1919, 1959, Vol. I and II.
- 25 Mc. Nall Burns: „Western civilizations,“ W. G. Norton & Co., New York 1941, 1947, 1949, 1954.
- 26 E. Friedel: „Kulturgeschichte der Neuzeit“ Verl. Oskar Beck, München, 1927.
- 27 John H. Randall: „Der Wandel unserer Kultur“ — ins deutsche übertragen 1932. J. G. Cottasche Buchhandlung Nachfolger, Stuttgart, Berlin.

- 28 Herman Rauschnig: "Die Revolution des Nihilismus," Europa Verlag, Zürich — New York, 1938.
- 29 Friedrich Meineke: "Die Idee der Staatsraison", Oldenburg-München 1924.
- 30 The Annals of the Ukrainian Academy of Arts & Sciences in the U. S. Vol. II No. 2(4) — St. Smal-Stockyj "Shevchenko's Mind and Thought" (1914).
- 31 Hans Kohn: "The Mind of Modern Russia" — Rutgers University Press, New Brunswick, 1955.
- 32 Олександр Оглоблин: „Люди старої України“, В-во Дніпрова Хвиля, Мюнхен 1959.
- 33 Збірник праць першої і другої наукових шевченківських конференцій, В-во Академії Наук УРСР, Київ 1954, М. І. Новиков: Шевченко і Петрашевіч, сторін 337.
- 34 Збірник Праць 7-ої наукової шевченківської конференції, В-во Академії Наук УРСР, Київ, 1959, сторін 279.
- 35 Проф. д-р Наталія Полонська-Василенко: Теорія III Риму в Росії протягом 18 і 19 сторіч, Мюнхен 1952 (Вид. Церковно-археограф. Комісія Апост. Візитатора).
- 36 Проф. д-р Іван Мірчук: „Історично-ідеологічні основи теорії III Риму“, Мюнхен 1954, стор. 59.
- 37 Zeitschrift für slavische Philologie, 1931, Band VIII, D. Cyzevskij: Sevcenko und David Strauss, S. 368 — 387.
- 38 „Наш Шевченко“ — Збірник-Альманах на 1961 р. В-во „Свобода“, Джерзі Сіті.
- 39 "The Idea of History," R. G. Collingwood, A galaxy book, New York, Oxford University Press, 1956.
- 40 УВАН у США: Науковий Збірник II, Нью Йорк 1953, Ганна Чикаленко-Келлер: „Репніни та їх яготинська бібліотека“.
- 41 Copyright 1955 by the Grollier Society-Classics Appreciation Society "The Social Contract" by Jean Jacques Rousseau.
- Памяткова книжка Союзу Визволення України, Календар на 1917 рік, Відень, Володимир Дорошенко: „Українство в Росії“ (Новійші часи).
- 43 Б. Кравців: „Коли ми діждемося Вашингтона“, див. „Свобода“, ч. 45 з 10. III. 1961 р.

Taras Shevchenko's Monument, which was created by artist-sculptor Antin Daragan, was unveiled in Winnipeg, Canada, July 1961.

Григор Лужницький

СЦЕНІЧНІСТЬ ПОСТАТЕЙ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

У київському журналі „Театр“ (ч. 2) з 1939 р., тобто у 125-річчя з дня народження Т. Шевченка, появилася була стаття визначної української театральної артистки Марії Литвиненко-Вольгемут п. заг. „Образи Шевченка“.¹ У репертуарі старого дореволюційного українського театру, на якому цей театр зростає — пише авторка — одне з найперших місць належить Шевченкові. І справді, хіба був хоч один український театр, колектив, гурток, де б не ставили пєси поета „Назар Стодоля“?

„Плеяда корифеїв української сцени — Саксаганський, Садовський, Карпенко-Карий, Заньковецька, Затиркевич, Ліницька та інші — пише далі Литвиненко-Вольгемут — уславились і лишилися незабутніми також виконанням ролей Назаря, Гната, сотника Хоми, Галі, Стехи та інших персонажів із »Назаря Стодоля«.

І справді, Шевченкова п'єса „Назар Стодоля“ стала від 1877 р. — тобто від тоді, коли появилася на сцені — одною з найпопулярніших п'єс, дарма, що по суті вона збудована неправильно, сценічна будова її з уваги на брак акції і наглу розв'язку інтриги, навіть мелодраматичну, — слаба. Геніяльний поет-філософ Шевченко драматургом у повному зміслі цього слова не був, хоч дуже любив театр — як це читаємо в його щоденнику (червень-грудень 1857, січень-травень 1858), хоч у „Нижегородських Губернських Ведомостях“ із 1. лютого 1858 р. помістив був велику статтю-рецензію з приводу бенефісу артистки Нижегородського міського театру К. Б. Піунової, який то бенефіс відбувся 21. січня 1858 р.

Що ж, отже, дало підложжя до популярности п'єси „Назар Стодоля“? Чи тільки сама популярність Шевченкового імені?

Можна б було так думати, коли б не те, що ціла низка поем Шевченка в інсценізації чужих авторів, упродовж останнього 50-ліття, займає одно з найвидатніших місць у репертуарі українського театру: „Невольник“, „Наймичка“, „Гайдамаки“, „Тополя“, „Марина“, „Вели-

¹ „Про мистецтво театру“, Київ 1954, стор. 417. „Мистецтво“.

кий Льох“, „Три літа“, „Пан сотник“ та ціла низка інших, з поемкою „Розрита могила“ включно, ще й до сьогодні виставляються чи то на аматорських, чи то на професійних сценах. Тобто, іншими словами кажучи, існує у творчості Шевченка щось таке, що дає можливість постатям його творчості бути дієвими особами на сцені, або, вживаючи Кулішевого терміну, бути „лицедіями“ театру.

Коли ми приглянемося постатям Шевченкової творчості, коли підійдемо до них із чисто театрального боку, тобто, коли шукатимемо в цих постатях виключно того, що ми зємо театральністю або сценічністю, то побачимо, що не тільки у згаданих інсценізаціях Шевченкових поем, як „Невольник“, „Марина“ чи інші, ми находимо ці сценічні прикмети, але сміливо можемо зарискувати твердженням, що навіть у найменшому, ліричному віршику Шевченка ми найдемо цю сценічність, не кажучи вже про сценічність чітко зарисованих постатей-персонажів поем Шевченка. І може правильний є здогад Д. Антоновича, що найбільший мистецький недолік п'єси „Нараз Стодоля“, з уваги на її недоладне закінчення, Шевченко мусів написати „на вимогу цензури“ (так було з п'єсами Лермонтова, Пушкіна й ін.), тобто, сам мусів, перероблюючи, зруйнувати побудову свого твору.²

І ось тепер розглянемо, що під означенням „сценічність“ або „театральність“ розуміє сьгоднішнє театрознавство, які складові елементи визначають згадане означення.

Хоч у театрознавстві означення „сценічний“ і „театральний“ покриваються з собою, по суті ж, одначе, ідентичними вони не є. Сценічність якоїсь постаті означає, що ця постать є в дії, акції. Коли ми говоримо про якийсь сценічний ефект, то розуміємо під цим ефектом якусь дію, що її можна б було вивести на сцені; очевидно, дію як зовнішню, так і внутрішню. Коли ж знову ми вживаємо означення „театральний“, то під цим означенням ми можемо розуміти і штучний, неприродний ефект, з уваги на те, що театр — це наче рамки для дії; точку тяжіння розуміння дії, чи — якщо б ми це хотіли представити зорово — саме полотно образу, ми підпорядковуємо рамкам. А тому, що театральність є основана на зоровій злуді (світло, декорація, маска), ми, під означенням „театральний“ розуміємо також і штучність, неприродність, злуду, під час коли сценічність означає дію.

Слід тут згадати, що до 1930-тих років основою дії — чи скажимо вужче — сценічності, був діалог, а літературознавці усього світу драматичні твори зачисляли до історії літератури. Так було й у нас і від Омеляна Огоновського починаючи, через О. Барвінського, А. Шамрая, М. Зерова, В. Коряка, С. Єфремова до М. Возняка включно, ніхто з них драматичного письменства від літератури не відрізняв. Щойно у 20-тих роках нашого сторіччя починаються у західній Європі наукові досліди над театрознавством та спеціалізацією цієї ділянки.

² Віктор Доманицький, Тарас Шевченко, Чикаго, 1961 ст. 71.

Не залишаються позаду Європи й українські вчені: в цьому напрямі, тобто означити основні елементи театру й дати наукові підвалини — сьогодні вже немає сумніву — найстаршій ділянці людського мистецтва, найбільші заслуги поклав відомий театролог П. Рулін, який у численних своїх театрознавчих працях, рецензіях, оглядах і замітках домагався відокремлення історії театру і драми від літератури в окрему наукову дисципліну.

І першим, хто у зах. Європі поклав наукові підвалини під окрему дисципліну, якою сьогодні є театрознавство, був німецький учений проф. д-р Артур Кучер. Він у своїй капітальній праці „Елементи театру“ (1932 р.) ствердив, що не діялог, як усі досі думали, є праклітиною театру, тільки танок, як вислів первісної дії. Діялог, як акція, дія — це пізніший, черговий ступінь розвитку театру; діялог праелементом в історії театру ніколи не був. Батьком театру є танцюрист, матір'ю драми є міміка — жест-маска, як вияв внутрішньої психічної дії.

І першим між нашими вченими, який відчинив ворота в історію українського театрознавства, був не літературознавець, тільки історик — Михайло Грушевський. Він, обговорюючи на сторінках своєї, на жаль, недокінченої, „Історії української літератури“ — основні елементи театру, ритм і танок, поклав наукові підвалини під будову українського театрознавства і сьогодні ми вже можемо точно оформити такі колись заплутані, а то навіть і в науці невживані означення, як сценічність чи театральність.

Таким чином можемо ствердити, що сценічність вимагає: 1. дії, акції, незалежно, чи ця дія буде відбуватись ззовні чи всередині постаті, 2. такого образу, який відразу уявляв би собою сцену, тобто театр. Відомий основоположник реалістичного театру К. Станіславський, обговорюючи на сторінках своєї праці „Моє життя в мистецтві“³ сценічність постаті, пише, що така постать мусить мати „своє життя, свою історію, свою природу з її органічними елементами душі й тіла... Сценічна постать має бути переконлива, повинна викликати віру в своє буття (тобто вона не може бути театральною в значенню штучності!), вона повинна бути, існувати, жити в нас і з нами, а не тільки здаватися, нагадувати, з'являтися чимсь існуючим...“

„... Пrawdopodobність почувань у певних створених обставинах — ось чого вимагає наш розум від сценічної постаті...“

І ось, згідно з нашим твердженням, що не тільки інсценізації Шевченкових поем є доказом сценічності постатей творчості Шевченка, але й майже в усіх віршах Шевченка ми находимо цю сценіч-

³ К. Станіславський, „Моє життя в мистецтві“. Київ 1955. „Мистецтво“. Переклад Ф. Гаєвського; „Про мистецтво театру“, я. в. стор. 203. Мистецьке переживання.

ність, візьмім до уваги не поеми, а просто звичайні вірші Шевченка, як напр., „На вічну пам'ять Котляревському“. Ось уривок:

„Чи дівчина, що милого
Що день виглядає,
В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає.
Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози:
Защебече соловейко —
Сохнуть дрібні сльози,
Послухає, усміхнеться...“⁴

А тепер пристосуємо цей малесенький уривок до сцени:

На боці сцени сільська хата, в далині безмежний далекий шлях, побіч хати лози. Постать дівчини появляється спершу через вікно („чи дівчина, що милого що день виглядає“), згодом перед хатою. Маска цієї дівчини: змарніла, зчорніле обличчя („в'яне, сохне сиротою“), вона ходить то сюди, то туди („де дітись, не знає“), врешті („піде на шлях подивитись“), довго-довго глядить у даль і, плачучи, повертає у лози („поплакати в лози“). І в цьому ж моменті починає в лозах співати соловейко („защебече соловейко“) — дівчина поволі прислухується, підносить голову й починає усміхатися крізь сльози („сохнуть дрібні сльози, послухає, усміхнеться“).

На цьому прикладі бачимо докладно, що Шевченко у невеличкому 9-ти-стрічковому поетичному уривкові дав повну сценічність постаті дівчини. Усі вимоги сценічності точно збережені: є дія, постать дівчини переконлива, вона живе, має своє життя, свою історію, а її душевий процес творчо співіснує з нами.

„У природі театру, у т. зв. сценічності — пише один із найвидатніших знавців театру Немирович-Данченко — є деякі ще невикриті таємниці. Є особливе почуття театру, почуття театральної емоції, почування природи театру“.⁵

Це почуття театральної емоції мав саме Шевченко. Почуттям театральної емоції є насичені не тільки „Посланіє“ чи „Сон“, тобто ці поетичні твори, в яких на першому пляні виступає авторове „я“, але цим почуттям насичені навіть невеликі ліричні вірші, зразком яких є, напр., вірш „Дівочії ночі“.⁶ Як часто бачили ми чи то на сцені, чи у фільмі, коли героїня п'єси кидається на ліжко й ридаючи впинається руками в подушку. Такий же самий кадр, насичений театральною

⁴ Т. Шевченко, Кобзарь. Катеринослав-Кам'янець-Ляйпціг, 1921. З поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича, стор. 6.

⁵ „Про мистецтво театру“, я. в., стор. 269.

⁶ „Кобзарь“, стор. 113-14.

емоцією, подав нам Шевченко у згаданій вірші „Дівочій ночі“, в якому із геніяльною візією сцени представив почуття самотності:

Розплелася густа коса
Аж до пояса . . .
Засіяли карі очі —
Зорі серед ночі,
Білі руки простяглися
Так би й обвиліся
Кругом стану —
. . . і в подушку
Холодну впилися . . .

Ми неначе бачимо — скажім собі: на сцені — жіночу постать, із густою довгою — до пояса — косою, з очима неначе зорями, яка простягає руки. Це вже не тільки зовнішня дія, це теж одночасно і внутрішня. І почуття самотності не тільки виявляється цим рухом „білих рук“, тобто наскрізь театральним жестом, які

„в подушку холодну впилися
Та й залякли, та й завмерли —
З плачем рознялися —

але теж і виявляється правдиво драматичними словами, сценічною мовою, яка, згідно із технікою театру, повинна бути ляконічна й змістовна, стисла, виразна й повна динаміки. Таким саме є монолог цієї постаті:

Нащо мені коса-краса,
Очі голубині,
Стан мій гнучкий . . . коли нема
Вірної дружини,
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись . . .

І тут наступає найсильніший, динамічний вершок психічного настрою самотності:

. . . я жити хочу
С е р ц е м - - не красою!

А скріпле цю драму самотності те, що говорять про неї „злії люди“.

А мені ще й заздують,
Гордою і злою
Злії люди нарікають . . .

І кінцевий драматичний акорд у супроводі жесту:

Сльози полилися . . .
Білі руки простяглися,
В подушку впилися.

Невеличка лірична поезійка завдяки своїй сценічності може стати кадром п'єси чи фільму, бо вона збудована за правилами сцени, тобто дії, міміки й сценічного слова — монологу.

Але сценічність постатей Шевченкової творчості не була б повна, якщо б ми не відмітили т. зв. в театрознавстві типовості постатей. У драматичній літературі розрізняємо дві групи героїчних постатей: драму типів і драму характерів. Показниками цих двох груп є Молієр і Шекспір. Драмою типів є така драма, в якій автор малює не людину, але якусь оживлену прикмету людини, напр., амбіцію, проступок, чесність, словом, творить тип якоїсь пристрасти. У Молієра, напр., скупий є тільки скупий, лицемір; він залицяється, лицемірючи, він бере майно свого добродія під охорону лицемірючи, навіть склянку води просить лицемірючи. А сценічні особи, створені Шекспіром, це істоти, які мають багато пристрасти, багато пороків. У Шекспіра є вже драма характерів. Шайлок є теж скупий, але він і кмітливий, і має злі, грішні прикмети, бо він мстивий і сладострасний. У Шекспіра лицемір свою грішну жорстокість і підлоту виправдує глибокоумним міркуванням, він філософ у власну користь, а характер Фальстафа, зальотника й гуляки, має прикмети й трусости, й хвалькуватости.

У Шевченковій творчості, взагалі, а зокрема у його постатях, з уваги на сценічність, перевага є за жіночими посталями. Тоді, коли чоловічі постаті, як напр., Степан з „Невольника“, зображені з меншою сценічною емоційністю, як жіночі постаті, напр., Ярина з тієї самої поеми, чи Оксана з „Гайдамаків“. Жіночі постаті є ближчі правди, є ближчі життю.

Відомий наш, один із найвизначніших акторів сцени, Щепкін, сучасник Шевченка й його приятель, обговорюючи мистецтво актора пише, що на сцені „треба живої людини не лише тілом, але щоб вона жила й головою і серцем“.⁷ І саме жіночі постаті Шевченкової творчості живуть повним життям серця.

І ось перед нами одне із найцікавіших явищ із ділянки взаємовідношення літературного твору до сцени: Є твори у драматичній літературі, які на сцені втрачають свою чарівну кольоритність, властиву їм при читанні. Така кольоритність є доказом того, що ці твори, маючи величезні літературні вартості, не мають істотного елементу драми — дії. І навпаки, деякі найкращі сценічні твори не мають літературних вартостей.

У Шевченковій творчості находимо дуже рідке явище у всесвітньому письменстві: високовартісний літературний твір має одночасно високовартісні сценічні прикмети.

Чи це буде Катерина, чи Наймичка, Марина, Оксана, Марія, чи Ярина, чи ціла галерія жіночих постатей, зображених у Шевченкових творах, всі вони є життєвими посталями літератури й одночасно жит-

⁷ „Про мистецтво...“, стор. 10, 11, 52–57.

тевими постатями сцени. Тайна розвязки цього, на нашу думку, в тому, що Шевченко майже усім постатям у своїй творчості дав за підложжя дії найсильніше й найбагородніше почування — терпіння.

Як відомо, є терпіння фізичні й є терпіння духові. Фізичне терпіння — це вислід природного порядку речей, його можна пояснювати інтенсивністю вражливості людини, можна навіть оцінювати його як стимуляційний засіб, який приневолює нас до роздумувань та допомагає нам перемагати пристрасті а то й формувати світогляд.

Натомість духове терпіння, сказати б, цей вищий ступінь терпіння, є наслідком почування любови.

Як у фізичному, так і в духовому терпінню є різні ступені, є деяка градація чи, скажім, ієрархія терпінь. Як із медицини знаємо про цілу гаму вражливості на фізичний біль і терпіння, так є ступневистість і в духових терпіннях. А в кого розвинена душа, в кого перечулена вражливисть, той відчуває приблизно у такій мірі терпіння, як відчуває почуття, що спричинює терпіння — любов.

Боже провидіння не пощадило Шевченкові, як це знаємо з його біографії і з його творчости, ні фізичного ні духового терпіння. Маючи Богом дані, вроджені почуття моральних законів, зміцнені геніальністю, Шевченко, один із нечисленних геніїв світу, був і фізично і духово невгнутою постатю, якою є люди героїчних чеснот. І саме низкою героїчних чеснот відзначаються жіночі постаті Шевченкової творчости, чи радніше може, скажім, три ступні жіночої постаті: дівчина — дружина — мати.

Відомо, що дуже благородним, дуже високим ступнем терпіння як наслідку любови, є терпіння матері, бо материнська любов є безкорисна. І тому постать матері у Шевченковій творчості психологічно схоплена дуже глибоко. Щобільше, навіть соціологічно мати у Шевченковій творчості є центральною постатю нового суспільного ладу. В уяві Шевченка: „І на оновленій землі“ — на якій не буде „ні врага, ні супостата“ — „і б у д е с и н і б у д е м а т и“ — ця мати, як тип і як характер є у Шевченковій творчості повна мистецьких вартостей у літературі й повна внутрішньої дії, як сценічний твір.

Коли ми переглянемо всі жіночі постаті Шевченкової творчости, придержуючись ступневості — дівчина-дружина-мати — й беручи до уваги сценічність цих постатей, то найповнішою, найбагатшою в характері й найсильнішою психологічно в типі є постать матері в поемі „Неофіти“,⁸ бо в цій поемі Шевченко, маючи можливості широкого ефектного театрального фону поганського Риму з його оргіями й бенкетами, зв'язав психологічно дією три постаті, повні драматичної натури: постать Розп'ятого Христа, Котрий узяв на Себе терпіння з любови до всього роду, постать мученика-християнина Алкида, який умирає на цирковій арені з любови до Христа, і постать матері Алкида,

⁸ „Кобзарь“, я. в. стор. 362—377.

поганки-Римлянки, що є неначе вузловою постаттю цього трикутника терпінь, і у змістовлює собі суть жертви й суть любови щойно тоді, коли своїм материнським терпінням, після втрати свого єдиного сина, наближилась до терпіння Розп'ятого Христа.

Сцена, на якій відбувається вершок драматичної напруги внутрішньої дії матері Алкида, в театральній візії Шевченка подана докладно, неначе ремарки в п'єсі:

А над чорним Колізеєм,
Ніби із-за диму,
Пливе місяць круглолиций...

Це декорація.

Мати Алкида сидить під муром Колізею, арена зачинена.

І падають слова в дечому такі подібні до відомих слів монологу Гамлета Шекспіра:

...Без його,
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся?..

(Ремарка):

— І небога
Кругом зиркнула — і об мур,
Об мур старою головою
Ударилась...

Проходить ніч, світає. Мати Алкида

...встала, походила
Коло замкненої брами,
Та щось шепотала...

А по хвилині знову:

...тихесенько
До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась
І щось прошептала,
Якесь слово... І нищечком
Коло брами сіла.

Шевченко зазначає кожний жест, кожний рух сценічної постаті, не тільки міміку, але навіть і мізансцени, що впливають логічно з дії переживання.

Дія проходить далі. Наступає нова ява. На сцені появляються нові дієві особи:

...Незабаром
Брама одчинилась
І на возах, на колесніцях

Із Колізею —
Святії вивезли тіла́
і повезли на Тибр...

— Встала мати, — і тут Шевченко подає знову точно жести й міміку героїні-матері:

Кругом оглянулась, взялась
За биту голову руками,
І тихо, мовчки, за возами
Марою чорною пішла
На Тибр.

Раби поскидали у воду Тибру трупи ісповідників-християн, а між ними труп єдиного її сина Алкида, й пішли геть.

І знову на сцені залишається самотна мати, сценічно й психічно повністю правдиво, бо найсильніша психічна дія, духовий перелім, проходить звичайно на самоті. З другого боку, знову ж театральнорекордаційний фон внутрішньої дії цього величезного духового перелому, що його переживає мати Алкида, для зміцнення контрасту, цілковито простий, невибагливий: ранне на світанку небо, жовто-каламутні води Тибру — й самотня постать матері над рікою.

Вона „осталася одна на березі“. Самітня постать матері дивиться:

Як розстелялися, стелились
Круги широкії над ним,
Над сином праведним твоїм!
Дивилась, поки не осталося
Живого сліду на воді, —
І усміхнулася тоді,
І тяжко, страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас Розп'ятому.

(Ремарка):

...І спас
Тебе розп'ятий Син Марії.
І ти слова Його живії
В живу душу прийняла!

Духовий перелім відбувся: через терпіння матері, як наслідок материнської любови, душа матері стала сприйнятною для тої Любови, яку засвідчив Своїм терпінням „Розп'ятий Син Марії“.

Сучасний австрійський історіософ Ганс Вірц у своїм творі „Gott geht durch die Zeit“⁹ („Бог іде віками“), проаналізовуючи різні істо-

⁹ Hans Wirtz, Gott geht durch die Zeit. Tyrolia Verlag, Innsbruck-Wien, 1947, page 151.

ричні події з усесвітньої історії, які кінчалися зовсім інакше, як задумано, а часом навіть зовсім суперечливо людській логіці, стверджує: Бог іде віками, Божі стежки є для нас вічною тайною . . . В Бога можна вірити і Його любити. А це разом значить терпіти.

Постаті Шевченкової творчості, слідом самого Шевченка, в Бога вірять, Бога люблять і терплять.

І в тому найбільша сила й непереминаюча вартість сценічності постатей Шевченкової творчості.

C O N T E N T S

English Section

	Page
Program of Academia Houston Hall, University of Pennsylvania	5-7
The Stature of Shevchenko — in the Past and Present by R. Smal-Stocki	9
Shevchenko and World Literature — by M. Giergielewicz	19

Українська частина

	Ст.
Д. Богачевський: Західно-європейські суспільні кличі в творах Шевченка	35
Гр. Лужницький: Сценічність постатей у поетичній творчості Шевченка . .	67

